

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

MTA JUDAISZTIKAI KUTATÓCSOPORT

ÉRTESÍTŐ

8.
szám

1993.
április

RASI
Két életrajz

Megjelent
a **József Attila Alapítvány**
és a **Soros Alapítvány**
támogatásával

Rasi élete

Legendák és valóság egy nagy tudós életrajzában

I

A Rasi név (RSY) három héber betűből tevődik össze: R *rés*, S *sin*, Y *jod*. Ezek a betűk a Rabbi Slómo (Salamon) Jicháki vagy Rabbi Slómo, Izsák fia név rövidítése. A nagy tudós maga többnyire a Slómo Jicháki aláírást használta, esetleg a csak a két betűből álló "Saj" (S *sin* és Y *jod*) rövidítést. Tanítványai gyakorta hivatkoztak rá a "Rabbénu" vagy "Ha-More" - azaz: "Tanító(nk)" - elnevezéssel. Halála után mintegy kétszáz évvel keresztény tudósok a Rasi nevet mint mnemotechnikai szavakat: "Rabbi Slómo Ha-Yarhi", úgy értelmezték, hogy ez voltaképpen a "Hold" városára, Lunelre utal, s a tudós eszerint Lunelben született; az elfogadható bizonyítékok azonban mind arra utalnak, hogy Rasi szülőhelye az észak-kelet-franciaországi Troyes, nem messze a német határtól.

Abban teljes az egyetértés, hogy Rasi 1105-ben halt meg, sőt, halálának pontos idejéről is van feljegyzésünk: a 4865. év tammúz hava 29. csütörtök. Ez 1105. július 13-nak felel meg. Egy hagyomány szerint Rasi 65 éves korában halt meg - eszerint 1040-ben született volna; más tudósok azonban kétségbe vonták, hogy 65 éves korig lehetséges mindazt véghezvinni, amit Rasi vitt végbe. Így ezek a tudósok valamivel korábbra teszik Rasi születésének időpontját - van, aki 1030-ra. Egy harmadik hagyomány azt mondja, hogy Rasi abban az évben született, amelyikben Rabbénu Gersom meghalt, azaz 1028-ban. Miután azonban nincs bizonyító erejű adatunk az ellenkezőjére, megmaradunk az általánosan elfogadott hagyomány mellett, amely szerint Rasi 1040-ben született.

Abban az időben Franciaország vagy tizenkét tartományra tagolódott, s e tartományok mindegyikét egy-egy gróf vagy herceg kormányozta. Troyes, Rasi szülővárosa, az észak-franciaországi Champagne tartomány fővárosa volt, s az Olaszországot Franciaországgal és azon túl az Északi-tengerrel összekötő fő kereskedelmi út vonal mentén feküdt. Miután közel volt Németországhoz, szoros kapcsolatokat tartott fenn Lorraine városaival éppúgy, mint magával Németországgal, s a francia-német területeken mint jelentős kereskedelmi központ egészen a 14. század végéig fenn tudott maradni. Troyesban évenként két alkalommal nagyszabású kereskedelmi vásárt tartottak, amelyek zsidó és nem zsidó kereskedőket egyaránt vonzottak egész Franciaországból, Németországból, sőt, még Angliából és Olaszországból is. A modern Troyesban is megvannak még azok az ősi utcanevek, amelyek a valamikor a városban űzött mesterségeket idézik fel: Nagy Tímár utca, Kis Tímár utca, Aranyművesek utcája, Pénz utca. Kommentárjaiból kitűnik, hogy Rasi jól ismerte ezeket a mesterségeket, s még többet is, minthogy maga is sokszor megfordult ezekben a műhelyekben.

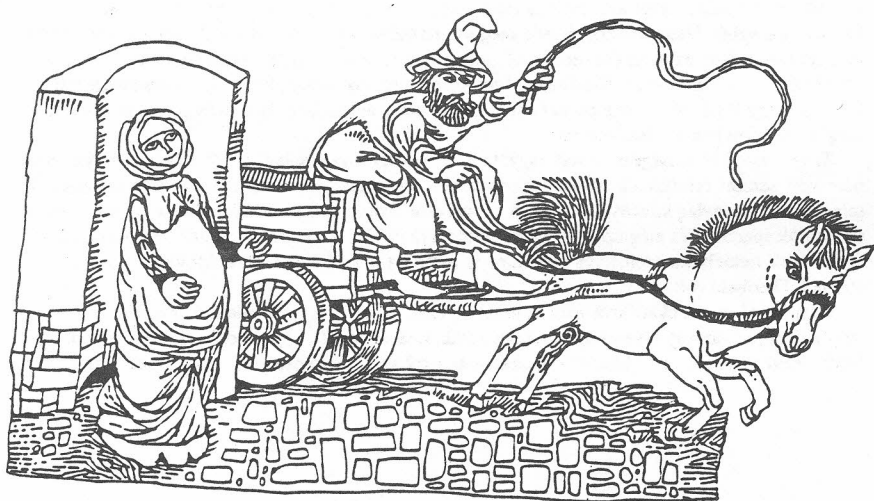
Troyes zsidó közössége nem volt nagy, talán mindössze száz családból állt. Ebben a helyzetben nem volt semmi rendkívüli; néhány várost kivéve, az országban a középkori zsidó közösségek mindenütt viszonylag kicsinyek voltak. A 11. századi Troyes-ban a zsidók többsége kereskedésből élt; voltak iparosok és elég szép számban földtulajdonosok is. A grófok jóindulatú uralma alatt éltek; ezek némelyike személyes védelmet is nyújtott a zsidóknak. Rasi idejében Champagne grófja I. Theobald volt.

Rasi korai gyermekkoráról igen keveset tudunk. Mivel nagy terjedelmű írásműveiben alig említi az apját, van egy olyan feltevés, hogy Izsák, az apa már Rasi gyermekkorában meghalt. Egy forrás Rasi apjáról mint "kádos"-ról, azaz mártírról szól, s elképzelhető, hogy Izsák ismeretlen

körülmények között mártírhálált szenvedett. Ez azonban nem túlságosan valószínű, mert ebben az esetben Rasi írásaiiban minden bizonnyal határozott utalásokat találunk a történetekre. Gyakori eset, hogy történelmi tények híján valamely népszerű legenda próbálja betölteni az életrajzokban az űrt. Néhány ilyenfajta történetet elmondunk itt is, nem azért, mintha történelmi alapjuk volna, hanem mert a Rasi-legendák csokrában sajátos belső értékkel bírnak. És az a tény, hogy nemzedékről nemzedékre továbbadták és terjesztették őket, mutatja a tömegek szeretetét Rasi iránt.

Az első legenda Izsákról, Rasi apjáról szól, aki e történet szerint drágakő-kereskedő volt. Egyszer egy különleges ékkő birtokába jutott, s a helyi püspök meg akarta szerezni az ékkövet, hogy templomában a Szűz Mária szobrot díszítse vele. Az egyházi férfi elküldte megbízottait Izsákhoz, hogy vásárolják meg tőle az ékkövet, de amikor ez megtudta, milyen célra szánják, nem volt hajlandó eladni, mivel úgy gondolta, ez a saját hite ellen való hűtlen cselekedet volna. A templomi küldöttek magasabb árat ajánlottak fel, Izsák azonban szilárdan kitartott elhatározása mellett, hogy a követ nem adja oda. Így azután a püspök emberei dolgukvégezetlenül távoztak. Értésülvén a kudarcról, a püspök elhatározta, hogy ha a drágakövet nem sikerült tisztességes úton megszereznie, meg fogja szerezni tisztességtelenül. Néhány nap múlva más személyeket küldött el Izsákhoz, azzal a kitalált történettel, hogy egy vagyonos kereskedő várakozik a folyó túlsó partján, s szeretné a követ megvásárolni. A férfiak szavahihetőnek látszottak, így aztán Izsák fogta a követ, és elment velük a csónakhoz, hogy találkozzék a "vevő"-vel. Amikor már a folyó közepén jártak, a férfiak rátámadtak Izsákra, azt követelve, hogy adja át az ékkövet a templom részére. Izsák, látva, hogy becsapták, kivette zsebéből a drágakövet és a folyóba hajította, ahol az elsüllyedt és mindörökre elveszett. A legenda szerint Izsák ekkor mennyei hangot hallott: "Izsák, mivel hited becsületéért feláldoztál egy tündökletes drágakövet, fiad születik majd, akinek tehetsége mint ragyogó ékkő fogja bevilágítani a zsidóság életét és gondolkodását minden időkre." Izsák és felesége tíz éven át gyermektelenek voltak, de abban az évben fiuk született: Rasi.

Egy másik legenda egy Rasi anyjával történt esetről beszél. Anyja már viselős volt vele, előrehaladott állapotban, amikor egy napon Troyes egyik keskeny utcáskájában járt, s egy kocsiba fogott ló hirtelen megvadult és feléje rohant. Az utolsó pillanatban, éppen csak azelőtt, hogy az elszabadult állat letiporta volna, a rémült asszony a falhoz lapult, s a fal csodálatos módon bemélyedett mögötte, úgyhogy ő biztonságban maradt a mélyedésben, míg a kocsi elrobogott mellette. A legenda még elmondja, hogy a falmélyedés utóbb is sok-sok éven át látható volt mint nyilvánvaló tanújele annak, hogy az isteni gondviselés csodálatos módon avatkozott be Rasi születésébe.

A fantasztikus történetek műfajába sorolhatjuk azt a hagyományt is, amely arról beszél, hogy évekkel később egy hentes nyitotta meg boltját abban a házban, ahol Rasi született. És csodák csodája - így mondják -, ebben a boltban légy nem volt soha. Nyomban eszünkbe jut egy hasonló legenda: a Templomhoz közeli mészárszékekről, amelyeket ugyancsak messze elkerültek a legyek.

Érdekes legenda szól arról az időről, amikor Rasi mint utazó tudós Toledóba ment, hogy meglátogassa Jehuda Halévit, a spanyol zsidó filozófust és költőt. Persze, Halévi vagy harminc évvel fiatalabb volt Rasinál, ez azonban nem akadályozta meg a francia tudóst abban, hogy felkeresse spanyol kollégáját. Amikor odaérkezett, Halévi éppen nem tartózkodott otthon, így Rasi elment. Távozása után a szolgák észrevették, hogy egy értékes selyemköpeny hiányzik. Rasi után eredtek, és utol is érték. Hiába tiltakozott Rasi, megfízetették vele a köpeny árát. Rasi azonban, mielőtt elhagyta volna a házat, ötször felírta az ajtóra a "Slómo" szót (SLM).

Amikor Júda Halévi hazatért, szolgálai elmondták neki, mi történt, ő pedig azonnal megparancsolta nekik, hogy keressék meg és hozzák vissza a házába Rasi-t. Meg is találták hamar az immár teljesen pénztelen tudóst a tanház épületében. Visszavitték, s a házigazda mint becses vendéggel bánt vele. Persze, a pénzt is visszaadták. Rasi már menni készülődött, amikor Halévi megkérdezte tőle, mit jelentsen az a furcsa felirat az ajtón. Rasi vett egy darab papírt, s az őt szót a következőképpen látta el a magánhangzó-jelek pontjaival: *se lma slmo szalma se lma silma*? "Miért fizetett Slómó (Salamon) a szép köntösért?"

Folklór hagyomány az is, hogy Rasi, aki járatos volt az orvostudományban, egy utazása során megmentette egy keresztény szerzetes életét.

A zsidó tudós nem fogadott el fizetséget, ehelyett arra kérte a szerzetest, hogy amikor csak teheti, legyen segítségére az üldözött zsidóknak. Néhány évvel később, amikor ez a szerzetes a pápai Curia tisztségviselője lett, közbenjárt a pápánál a prágai zsidók érdekében, akik ellen pusztító pogromot terveztek.

Most pedig térjünk vissza a legendáktól a történelmi tényekhez. Rasi apjáról ugyan semmit nem jegyez fel a történelem, anyjáról viszont tudjuk, hogy tudós családból származott, s hogy testvére volt az idősebb Simeon ben Jichák rabbi, több liturgikus költemény szerzője.

Úgy tudjuk, Rasi 17 vagy 18 éves korában házasodott meg. Két lánya volt, Mirjam és Jokhabed, akik azután apjuk tanítványaihoz mentek férjhez: Mirjam Júda ben Nátánhoz, akitől egy fia, Jomtov született, és egy lánya is; Jokhabed pedig Méir ben Samuélnek lett a felesége, és négy fia és egy lánya született. A fiúk neve: Samuél, Jichák, Jákób és Slómo - ez utóbbi már Rasi halála után született. Mindből híres tudós lett, és saját érdemeik nyomán nagy hírnévre tettek szert - később kell még szólnunk róluk.

Jákóbnak - Rasi Jokhabed nevű leánya fiának - egy levele alapján, melyet Jomtovnak, unokatestvérének írt, egyes életrajzírók egy harmadik leányról is beszélnek, aki egy bizonyos Eliezerhez ment férjhez, majd pedig elvált tőle. Jákób egy *dodd*, azaz nagynéni válásáról beszél, és rá, illetve az elvált férjre a francia Belle Assez és Jocelyn néven hivatkozik. A hagyomány szerint az asszony héber neve Ráchel volt. Figyelembe kell vennünk azonban, hogy a *dodd* szó tágabb értelemben véve nem csupán nagynénit jelenthet, hanem unokatestvért is.

Rasi Wormsban kezdte meg tanulmányait, Jichák Halévinél. Van abban a városban egy kis kápolna, amelyet úgy hívnak: Rasi Kápolnája, s a hagyomány azt tartja, hogy Rasi ezen a helyen tanult és tanított. És habár sokáig úgy tisztelték a helyet, mint amely kapcsolatban állt Rasi életével és munkájával, a kápolna valójában sok-sok évvel Rasi halála után épült. A második világháborúban a német megszállás idején az épületet lerombolták. 1950-ben építették újjá.

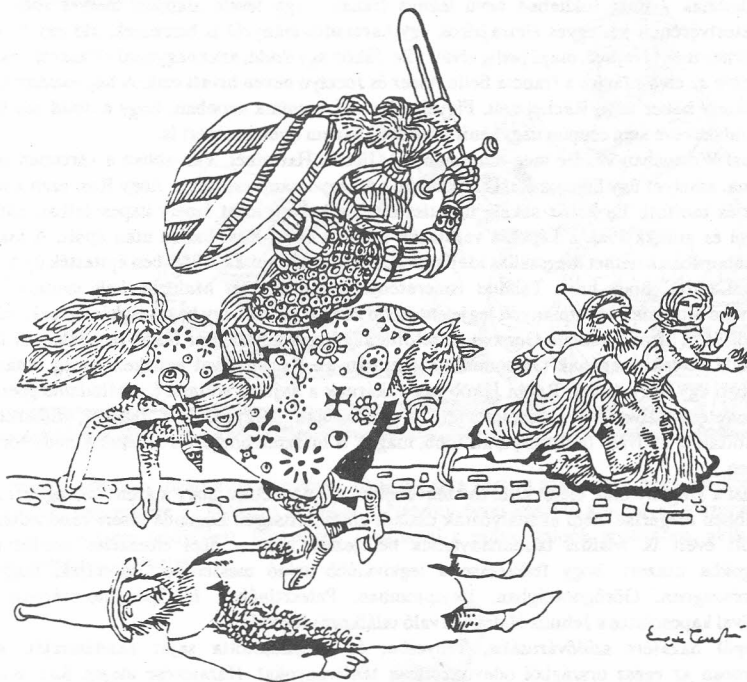
Rasi tudta, hogy ha a Talmud ismeretében haladni akar, Mainzba kell mennie, amely akkoriban a talmudi tanulmányok legjelentősebb központja volt. Így házasságkötése után néhány évet töltött a híres Rabbenu Gersom alapította akadémián. Mesterei Jákób ben Jákár és Jichák ben Júda voltak, magának Gersomnak a tanítványai. Rasi hálával emlékezik meg tanáirairól: "Valóban egy nagy fiának, Rabbi Jákób ben Jákárnak a hajtása voltam. (...) Mindenképpen neki köszönhetem szívemet, szemléletemet és tudásomat." Ugyanakkor tanárai dicsérettelkel árasztották el a kiváló tanítványt, mi több, maguk is intéztek hozzá kérdéseket a zsidó törvényt illetőleg.

Rasi a szegény diák életét élte, és szenvedélyes törekvésében, hogy a szent szövegeket minél mélyebben megértse, nem akadályozták családi kötelezettségei. Legenda kíséri vándordíakként eltöltött éveit is. Mainzi tanulmányainak befejezése után a népi elbeszélés szerint távoli országokba utazott, hogy felkeresse a legkiválóbb zsidó mestereket. Mondják, hogy járt Olaszországban, Görögországban, Egyiptomban, Palesztinában és Spanyolországban - ez utóbbival kapcsolatos a Jehuda Halévilvel való találkozás legendája.

Végül hazatért szülővárosába, Troyesba, és megalapította saját akadémiáját, amely hamarosan az egész országból odavonzotta a tanítványokat. Hazatérése idején Rasi mintegy huszonöt éves volt, s a közösség rabbinikus bírója lett. Rabbinikus kötelezettségeinek teljesítéséért fizetséget nem kapott (a rabbiság mint hivatal egyelőre ismeretlen volt): mint minden más rabbi és tanító, maga is egyéb foglalatossággal kereste meg a kenyerét. Például, Rasi egyik unokájának, Samuélnek, marhacsordája volt, egy másik, Jákób, pénzkölcsönzéssel foglalkozott, egy ideig pedig állami adóhivatalnokként dolgozott. Rasinak magának szőlőbirtok adta a jövedelmét. Feljegyzések szerint a birtokot egy vagyonos borkereskedő asszony hagyatékából örökölte. Szerencsére munkája bőségesen hagyott neki időt arra, hogy valódi életműven dolgozzék: írja a Biblia és a Talmud terjedelmes kommentárjait.

Rasi életének utolsó esztendeit beárnyékolta az 1095. évi, első keresztesháború eseményei. A következő év tavaszán és nyarán tudatlan, véréngző hordák csatlakoztak a keresztes seregekhez, hogy a Szent Sírt és más keresztiény szenthelyeket visszahódítsák a muzulmánoktól. Útban a Szentföldre sok olyan várost érintettek a Rajna mentén, ahol évszázadok óta békességben éltek zsidó közösségek. A keresztes katonák úgy vélték, nincs értelme ezer és ezer mérföldeket

megtenni csak azért, hogy egy hitetlennel csatába bocsátkozzanak, amikor itt vannak kéznél a zsidó hitetlennel, azok, akik megölték Jézust. Vérszomjas dühvel és könnyű prédára mohón vetették rá magukat a védtelen zsidó közösségekre, nagy pusztítást hagyva maguk után. Ártatlan férfiak, asszonyok és gyermekek ezreit gyilkolták meg. "A kereszt vitéz katonái" Wormsban nyolcszáz, Mainzban ezerháromszáz zsidót raboltak ki, erőszakoltak meg és gyilkoltak le. Hasonló sors várt a zsidókra Trierben, Speyerben, Kölnben. A túlélők jószerivel azok közül kerültek ki, akik hajlandók voltak a kereszténység felvételére.

Ez az esemény később konfliktusokat is okozott. A keresztiesek átvonulása után sokan, akik életüket a kereszténység felvétele árán mentették meg, vissza akartak térni a zsidóság kebelébe és a zsinagógához, a közösség némely tagjai azonban nem vették jó néven a hitehagyottak visszatérését, hiába volt ezeknek a hitehagyása csupán felszínes. Ebben a dologban Rasi liberálisnak mutatkozott, megértőnek az emberi természet iránt, éppen úgy, mint Maimonides tette mintegy száz évvel később, hasonló körülmények között: meleg együttérzést tanúsított azok iránt, akik életüket akarták menteni, még ha azon az áron is, hogy hagyják magukat meghinteni az Egyház szentelt vizével. Toleráns magatartását illusztrálja a következő responsuma: "Óvakodjunk, nehogy azokat, akik visszatérnek hozzánk, elidegenítsük azzal, hogy eltaszítjuk őket. Csak halálfélelemből lettek keresztényekké; amint a veszély elmúlt, siettek visszatérni hitükhöz."

Magát Troyes városát fizikailag nem érintette az első kereszteshadjárat, a Rajna-menti városokban lezajlott események azonban túl közeli voltak ahhoz, hogy ne hagyjanak nyomot az észak-franciaországi zsidók életében. Ők is tudták, mi történik testvéreikkel nem messze tőlük. Rasi pedig különösen érzékenyen érintették a kollégáit, tanítványait és a nagy zsidó tanulmányi központokat, a tudósokat sújtó katasztrófák. Rasi zsolnárokhoz és más bibliai könyvekhez írt kommentárjai felmutatják a zsidók szenvedéseinek sötét hátterét. Például, a következő vershez: "Mert nyomorgattatom minden napon, és ostoroztatom minden reggel" (Zsolt. 73,14), Rasi a következő megjegyzést fűzi: "Úgy látszik, minden nap - az egyik reggeltől a másikig - új és új bajok érnek bennünket." Erről a versről pedig: "Én bizony közel vagyok az eleséshez, és bánatom mindig előttem van" (Zsolt. 38,18), így ír: "Sajnálatosan nagy gyakorlatunk van a szenvedésben, és mindig a pusztulás szélén állunk." A 38. zsolnárt 1. verséhez: "Dávid zsolnára, emlékeztetőül", Rasi kommentárja valószínűleg a zsidók szenvedéseire utal a kereszteshadjáratok idején: "Ezt a zsolnárt a megpróbáltatás idején kell olvasni, amikor a Szentet - áldott legyen - «emlékeztetni» lehet az összes zsidók szenvedéseire." A zsolnártban kifejezésre jutó kétségbeesés minden bizonnyal a keresztektől oly kegyetlenül megtámadott zsidók fájdalomkiáltását jelképezte Rasi számára. Egy másik zsolnártversben (39,2-5) a zsolnáros személyes kutatását az isteni igazság iránt Rasi úgy értelmezi, mint az egész nép kétségbeesett kutatását, hogy megtalálják szenvedéseik értelmét az isteni igazságban való hitük világa mellett.

Különösen érdekes Rasi viszonya Jesája 53. fejezetében a "szenvedő szolga" szakaszához. Az Egyház számára ez a fejezet Jézusról szóló prófécia, aki az emberiség bűneiért szenvedett. Ez az értelmezés, természetesen, elfogadhatatlan volt a zsidók számára, akik ebben a fejezetben egyértelműen a fogságban szenvedéseik leírását látták. Rasi is így tekinti e fejezetet, ugyanakkor a témát a saját korának zsidóságát sújtó üldöztetésekre is vonatkoztatja. Lássuk például, mit ír Jes. 53,9-ről. "És a gonoszok közt adtak sírt neki, és a gazdagok mellé jutott kínos halál után; pedig nem cselekedett hamisságot, és álnokság sem találtatott szájában." Rasi kommentárja: "Meggyilkolták a száműzött zsidót, mint ahogyan meggyilkolták a gonoszokat. Bár (a zsidó) teljesen ártatlan volt, úgy bántak vele, mint gonosztevővel. Sőt, az ártatlan zsidó kiszolgáltatta magát üldözőinek, akik békén hagyták volna, ha megtagadja vallását és áttér. A gazdagok halálára való utalás azt ábrázolja, hogy az ellenség a zsidót vagyona miatt ölte meg, nem pedig valamely ellene felhozott vád miatt. És különféle módokon végezték ki az áldozatokat; némelyeket megégettek, másokat megköveztek, megint másokat egyéb módon ölték meg. De az összes áldozat mártírhálált szenvedett." A keresztes meszárlások tragikus eseményei nagyon nyomták Rasi szívét, amikor ezt írta.

Érdekes legenda kapcsolja össze Rasi Godfrey de Bouillonnal, az első kereszteshadjárat egyik vezérével. Ez hallott a zsidó bölcs nagy tudományáról, és szerette volna megkérdezni tőle, vajon győzelmesen tér-e majd vissza a Szentföldről a muzulmánokkal vívott csatájából. Így hát elküldte Rasihoz a követet, akik uruk nevében ráparancsoltak, hogy jelenjen meg előtte. Rasi azonban erre nem volt hajlandó, mire Godfrey maga ment el Troyes-ba, Rasi akadémiájába, hogy személyesen találkozzék a rabbival. Godfrey azonban üresen találta az épületet, Rasi nem volt sehol. A keresztény lovag szólította, ám Rasi csak nem jelent meg. Végül Godfrey így kiáltott:

"Gyere elő, és ünnepélyesen megígérem, hogy nem esik semmi bántódásod."

Ekkor Rasi előjött rejték helyéről és megállt Godfrey előtt.

"Mit kívánsz?" - kérdezte a bölcs.

"Azt kívánom, mondd meg nekem, sikerrel járok-e majd küldetésemben, és biztonsággal hazatérek-e a seregemmel" - mondta a keresztes.

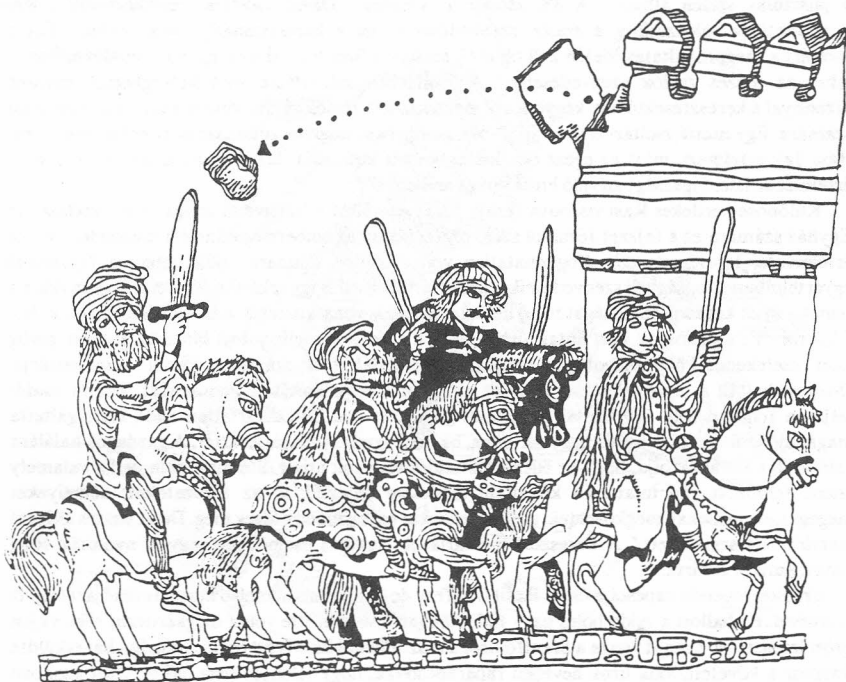
"Először sikerrel jársz majd - felelte Rasi. - Ellenségeid azonban végül elpusztítják a seregedet, és ide csupán két lovassal térsz meg."

Godfreyt felháborították a rabbi szavai, s dühösen válaszolta:

"Tudd meg hát, és vedd bizonyosra, hogy ha akár csak egyel több lóval és lovassal térek meg, halállal kell bünhődnöd, és a franciaországi zsidókat is mind kardéltre hányják."

Ezzel a keresztes útnak indult a Szentföld felé, ahol évekig háborúzott. Az első időkben győzelmeket aratott, a Szent Sír keresztény kézre került. Az iszlám sok hívét pusztította el, de feljegyzés van arról is, hogy 1098 nyarán lemészárolta a jeruzsálemi zsidókat.

Utóbb azonban pontosan úgy történt, ahogyan Rasi megjövendölte: Godfrey seregeit szétverték, megsemmisítették. Valójában maga is ott lelte halálát, ám a legenda azt mondja, hogy folytatta gyászos útját hazafelé, míg végül három lovasával Troyes kapui elé érkezett. Eszében tartván Rasi jövendölését, eltökölt

volt abban a szándékában, hogy beváltja fenyegetését, azonban amint lován áthaladt a város kapuján, egy súlyos kő lezuhant és emberei közül megölte az egyik lovat a lovával együtt. Rasi proféciaja tehát az utolsó szóig beteljesedett. A keresztest ez annyira megrendítette, hogy elhatározta, meglátogatja Rasit, mégpedig ezúttal azért, hogy megadja neki a tiszteletet, ám ekkorra a zsidó tanító már meghalt.

Az első kereszteshadjárat tragikus eseményei nyilván megrendítették Rasi egészségét is. Élete vége felé a gyengeségtől már nem tudott írni. A zsidó törvényt illető kérdésekre a választ (*tesuba / responsum*) unokáinak és barátainak mondta tollba. Erre az időre azonban, a zsidó történelem szerencséjéül, Rasi monumentális - a Bibliát és a Talmudot átfogó - életműve már csaknem teljesen készen állt. A Krónikák könyve kivételével befejezte a teljes Biblia kommentárját. Ami a Talmud-kommentárt illeti, a Baba Batra traktátushoz írt magyarázatokat (a 29a oldaltól

kezdődően) Rasi unokája, Samuél ben Méir egészítette ki, s a többi traktátusok közül is egyet-kettőt mások fejeztek be. A Rasitól magától származó utolsó írást a Makkoth traktátusban találjuk: kommentárja a 19b oldalon ér véget. A hátralévő oldalakat veje, Júda ben Nátán írta, Rasi Mirjam nevű leányának férje.

Maga Rasi a munkáját e könyvről egy a tisztasággal foglalkozó magyarázattal fejezte be, majd Júda átvette tőle a tollat, és a következőket írta: 'Mesterünk, akinek teste tiszta volt, és lelke is tisztaságban múlt el, itt végezte be a magyarázatot. Innen kezdve tanítványáé, Júda ben Nátáné a szó.'

II

Igy zárult le a zsidó történelem egyik legnagyobb tudósának élete. Most megpróbáljuk áttekinteni, mivel gyarapította Rasi a zsidó szellemi életet, és hogyan mutatta meg a Biblia és a Talmud értelmét laikus és tudós számára egyaránt. A Bibliát, mégpedig leginkább Mózes öt könyvét, minden zsidó olvasta. Rasi kommentárjai feltárták előttük a szöveg értelmét és utat nyitottak a mélyértelmű tanítások alaposabb megértésének. Az átlagos világi ember számára a Talmud nem volt tanulmányi anyag, a zsidó tudományokkal foglalkozó diáknak és tudósnak azonban meg kellett birkóznia a szöveggel, melynek megértése elengedhetetlen volt a judaizmus megértéséhez, s mint látni fogjuk, a Talmud hosszú időn át bezárt könyv maradt volna, ha Rasi nem magyarázza e nehéz szöveget.

A Bibliához és a Talmudhoz írt nagy terjedelmű kommentárjain kívül Rasi egyéb műveket is írt, amelyek főként jogi dolgokkal foglalkoznak. Ezek a *Széfer Pardész*, a *Széfer Ha-Orah* és a *Sziddur Rasi*. Úgy tartják, hogy ezeket a műveket valójában tanítványai írták, azonban a mester tudtával, sőt, instrukciói alapján. E munkák legfontosabbika a mintegy háromszázötven responsumot magába foglaló gyűjtemény. Már magának a műfajnak meghatározó szerepe van a Rasi életét taglaló beszámolóinkban.

A responsum-irodalom mint műfaj igen nagy jelentőséggel bír a zsidó jogtörténet Talmud utáni korszakában. A zsidó törvénnyel és életvitellel kapcsolatos kérdéseket tettek fel elismert

tudósoknak, akik az adott ügyeket megvizsgálták, figyelembe véve a hasonló eseteket (precedens), a korábbi döntéseket, a korban szokásos véleményeket és az akkori élet realitásait egyaránt. Körülbelül a 8. századtól kezdve egészen napjainkig rabbik százai a responsumok ezreit írták, feleletül a legkülönbözőbb kérdésekre, amelyeket a világ minden táján élő zsidók tettek fel nekik. A középkor zsidó kereskedői és tudósai egyszersmind nagy utazók voltak, és ők vitték el - mint nem hivatalos, mégis bizalmi postások - a kérdéseket a címzetteknek, a zsidó jogtudomány szaktekintélyeinek, majd pedig készséggel továbbították az írott válaszokat is. Ily módon élénk levelezés folyt egyének és közösségek részvételével Babilóniában, Észak-Afrikában, Spanyolországban, Olaszországban, Franciaországban és Németországban. Rasi levelezése nem volt ennyire kiterjedt: a Franciaországban és a Rajna-menti városokban élő személyekre és közösségekre szorítkozott.

A responsum-irodalom egyéb okoknál fogva is lebilincselő. Nemcsak a zsidó jogtörténet megértése miatt fontos, hanem azért is, mert sok mindent megmutat a középkor zsidóságának történetéből és társadalmi körülményeiből, így nagy szerepet játszik abban, hogy e közösségek társadalomtörténetét is mélyebben megértsük. Továbbá igen sok esetben a kérdés és az arra adott válasz bepillantást nyújt az adott hely és kor zsidó vallásgyakorlatába. S a responsum-művek ezenkívül még annyiban is érdekesek, hogy megrajzolják előttünk a szóban forgó tanító személyiségét és jellemét. Együttérző volt-e vagy érzéketlen, engedékeny-e vagy pedig szigorú? Mutatott-e szerénységet, baráti érzést és érdeklődést?

Rasi tesubái ebből a szempontból különösen értékesek, mivel nemcsak leszögeznek a véleményét az adott jogi kérdésben, hanem a közlésekből személyiségére is világosabban következtethetünk. Ez méginkább fontos, ha tekintetbe vesszük, hogy fő műveiben - a kommentárokbán - Rasi keveset szól magáról; annak, aki a kommentárjait tanulmányozza, szinte nem is teszi lehetővé, hogy szemügyre vegye az író. Természetesen, a kommentárok alapján is kialakul egy kép Rasi jelleméről és magatartásáról, ez azonban nem elég. Levelezése világosabb és teljesebb képet ad róla; s e levelezés annál érdekesebb, minél inkább érdekel bennünket, hogy miféle ember volt.

Rasi levelezése olyan tulajdonságait jelzi, mint kedvessége, szelidsége és alázata. Liberális szellemének is bőségesen adja tanújelét. Egyik levelében azt mondja, nem bűn, ha az ember félbeszakítja az étkezés utáni hálaadását azért, hogy állatait megetesse, minthogy a Tóra maga parancsolja, hogy etessük meg állatainkat, mielőtt magunk evéshez látnánk.

Egy másik responsuban olyanvalakinek ír, aki aláírás nélkül küldte el neki kérdését: "Felismerem a levél szerzőjét írásából. Félít aláírni a nevét, mert attól tart, ellenséges vagyok vele szemben. De én szeretném megmutatni, hogy nem vagyok az, sőt, ezzel épp ellenkező érülettel viseltetem iránta."

Elmondja, hogy egyszer, diákkorában, tanítómestere házában észrevette, hogy a hús elkészítése során megsértettek egy étkezési előírást. Mestere ugyan jelen volt, de más üggyel volt éppen elfoglalva. A fiatal Rasi nagy zavarban volt. Ha nem szól, az azt jelenti, hogy lehetővé teszi a hús elkészítését szabályellenes módon. Másrészt, ha beavatkozik, az tiszteletlenség a tanárával szemben; a tanítványnak mindenkor tartózkodnia kell attól, hogy kifejezze a véleményét valamely törvénnyel kapcsolatban, ha jelen van mestere is. Rasi kellő józan észről, taktikáról és lélekjelenlétről tett bizonyosságot azzal, hogy mesterének egy kérdést tegyen fel, amely épp azzal a problémával volt kapcsolatos, amit mint szemtanú felismert.

Egy másik eset, melyet elbeszél, hasonló taktikai készségről és józan észről tanúskodik. Wormsi diákoskodása idején egy nem zsidó személy bort szállított egy zsidónak. Feltették neki a kérdést, vajon felhasználhatja-e zsidó azt a bort, amelyet keresztény ember kezelt. Rasi tanára, Jákób ben Jákár kivonult a tanulóteremből, hogy a dolog megvitatásában ne kelljen részt vennie. Rasi azonban nem akart véleményt mondani, és mestere után eredt, hogy megkérdezze, vajon megengedhető-e az ilyen bor felhasználása.

Nem az derül ki a történetből, hogy Rasi nem volt önálló gondolkodású. Bármennyire tisztelte tanítóit, bizonyos esetekben nem fogadta el a véleményüket. Ilyen esetekben ezt meg is mondta, nézetét azonban nagy körültekintéssel fogalmazta meg, és nem kívánt a tanárai instrukcióin alapuló gyakorlaton semmit sem változtatni, míg tökéletesen meg nem győződött arról, hogy hiba történt.

Rasi tudósként igen szerényen viselkedett. Nemigen volt dogmatikusnak mondható, s bármikor készséggel elismerte, hogy hibát követhetett el, vagy hogy egy adott kérdésre nem tudja a választ. Egyik responsumában így ír: "Ugyanezt a kérdést már feltették nekem, és én téves választ adtam. Most már látom a hibát, és készen állok, hogy jobban megalapozott döntést hozzak." Bibliái és talmudi kommentárjaiban számos helyen bevallja a szerény Rasi, hogy nem érti a szöveg jelentését. Ez talán egyedülálló a középkori kommentátorok között.

Hasonló szerénységgel találkozunk kommentárjaiban sokszor, amikor Rasi elismeri, hogy az adott kérdést nem ismeri vagy nem érti. Például, Zak. 11,13-hoz a következőket fűzi: "Sok értelmezését láttam e próféciának, amelyet én magam nem értek." Olvashatjuk, mennyire félt attól, hogy a sajátján kívül más zsidó közösségek tagjai számára hozzon döntéseket. Egyszer így nyilatkozott: "Mi vagyok én, hogy más helyeken is illetékesnek tartsam magam... Jelemtelen ember vagyok, kezem gyenge..." Unokája, Rasbam (Samuél ben Meír) azt írta, nagyapja beismerte előtte, hogy elkövetett bizonyos hibákat, s hogy csak az idő hiánya miatt nem fogott hozzá a teljes mű revidálásához. Ez a szerénység és a vele társuló szenvedélyes igazságkeresés a valódi tudósra és nagy emberre jellemző tulajdonságok.

Rasi liberalizmusa levelezéséből is kitűnik. Mint gondolhatjuk is, responsumai rengeteg különféle témát öleltek fel: a héber nyelvtani szabályoktól kezdve bibliai vagy talmudi szakaszok jelentéséig, liturgiai kérdésektől egészen addig a nehéz problémáig, hogy mi legyen a helyes magatartás a zsidó közösségbe visszatérni szándékozó hitehagyottakkal szemben. A rituális törvényt illető kérdésekben ugyancsak engedékeny. Ismeri a gyengeségét azoknak, akik a könnyebb utat választják, és szigorúnak mutatkoznak rituális kérdésekben, inkább, mintsem megpróbálnának alapot keresni az engedékenységhöz. "Azoknak a tekintélye, akik ok nélkül tiltanak, csekély; tilalmat kiadni bárki tud, akár olyan dolgokban is, amelyek megengedhetők."

A felebaráti szeretet elég erős volt benne ahhoz, hogy megváltoztasson egy elfogadott rituális gyakorlatot. Például, egy alkalommal, amikor valaki ünnepnapon halt meg, egy ember úgy vélekedett - s ez a vélemény az akkoriban uralkodó szokáson alapult -, hogy bizonyos imádságokat el kell hagyni, tekintettel az ünnep örömteli szellemére. Rasi viszont úgy érezte, hogy ez kisebbitené az elhunytak és a gyászoló családnak kijáró tiszteletet, s így mindennek ellenére elmondta a kérdéses imádságokat. A temetésről visszatérve látogatást tett a gyászoló családnál, vigasztalta őket, sőt, az elhunyt dicséretébe kezdett, mondván, hogy nehezebb esett csendben ülnie.

Engedékenysége egyéb a törvényt illető kérdésekben is megmutatkozik, még akkor is, amikor voltaképpen nem a rituális gyakorlat a szempont. Vezérlő elve a felebarátja iránt érzett szeretet. Az "(...) ítélkezz igazságon a te felebarátod ügyében" (Lev. 19,15) szövegét kommentálva, miután megadja a *cedek* héber szó jelentését, hogy igazság, Rasi azt a talmudi tanítást adja elő, mely szerint a Biblia itt arra oktat bennünket, hogy felebarátunkat részeltetnünk kell a kétely összes előnyeiben, s olyan engedékenységgel kell viseltetnünk irányában, amilyent a könyörületesség egyáltalán megenged.

A hozzá intézett kérdések közül jónéhány azzal a tárggyal foglalkozik, hogy mi módon használhatják a zsidók a keresztények borát, e probléma számos részletével. A törvény megtiltja, hogy a zsidók nem zsidók által kezelt bort használjanak, azon az alapon, hogy ez esetleg pogány vallási célokra szolgál. Rasi, úgy tűnik, alkalmazkodott a gazdasági realitásokhoz, hiszen Franciaországban azon a vidéken zsidók és keresztények egyaránt szép számban foglalkoztak bortermeléssel. Úgy érvel, hogy a keresztények nem pogányok, így nem kell attól tartani, hogy boruk vagy az általuk kezelt bor bálványimádás céljaira szolgál. Megtiltja ugyan a keresztény bor fogyasztását, de más célokra való felhasználását lehetségesnek tartja. Egy másik responsumában Rasi az e kérdésben elfoglalt engedékeny álláspontját azzal indokolta, hogy napjainkban - ti. az ő korában - a keresztények egyáltalán nem ismerik a primitív kor pogány szokásait. Ezt írja: "A mai keresztények nem ismerik a bálványimádás veszedelemait, s ezért újszülötteknek kell tekinteni őket, akiknek érintése nem teheti a bort tilalmassá a zsidók számára." Úgy látszik, személyes tapasztalatáról szól a következő szavakkal: "Nem hallottunk, se nem láttunk egyetlen (keresztényt) sem, hogy bort loccsantott volna ki bálványimádás céljából."

Rasi egy másik responsuma a keresztényekkel folytatott kereskedelmet érinti. A Talmud megtiltja a nem zsidókkal folytatott marhakereskedést. E korai tilalom kétségkívül arra a gyanúra alapozódott, hogy az efféle kereskedelem révén a zsidó esetleg elősegíti a bálványimádó vagy pogány szertartásokat. Rasi azonban megjegyzi, hogy amikor a Talmud ezt a törvényt megszabta, a zsidók mind egy helyen éltek, és könnyebb volt nekik, hogy csak egymás között keressenek, "(...) most azonban, amikor kisebbséget alkotunk szomszédaink között, nem alkalmazkodhatunk egy ilyen szerencsétlen előíráshoz."

Rasi mindenekelőtt a békekesség embere volt, aki az egyetértés és a jószándék erényeivel kívánta megtölteni a közösségi kapcsolatokat. Úgy gondolta, hogy a közösségben belül uralkodó békekesség elégséges védelmet nyújt az ellen a szenvedés ellen, amelyet ellenségeik mértek a zsidókra. Így ír: "Láss neki a békekesség művelésének. Lásd meg, hogyan szenvednek társaid a legnagyobb gonosztól, és hogyan örvendeznek ennek a keresztények. Az egyetértés legyen a ti védelmetek az irigység ellen, és ez vegye elejét annak, hogy az irigység elhatalmasodjék rajtatok."

A békesség ugyanilyen szeretetét mutatja a Bábel tornya nemzedékéről írt kommentárja is. Rasi felteszi a kérdést: kik voltak a nagyobb bűnösök: a vízőzön nemzedéke-e, vagy pedig a Bábel tornyának nemzedéke? Az előbbi nem lázadt Isten ellen, míg az utóbbi Isten ellen lázadt, és Isten hatalmának eltörölésére törekedett. Mégis, a vízőzön korában az emberek mind elpusztítottak, míg a bábeli torony nemzedéke nem töröletett el, csupán szétszórattott. Miért e különbség? Rasi válasza az, hogy a vízőzön korában az emberek megrabolták egymást és a társadalmat káoszba taszították, míg a Torony nemzedéke testvéri szeretetben és egységben élt egymással, mint ahogy az Írás mondja: "Mind az egész földnek pedig egy nyelve és egyféle beszéde volt" (Gen. 11,1). Ez azt bizonyítja - így Rasi -, hogy a veszekedés gyűlöletes Isten előtt, míg a békesség kedves.

A "Feddés" kezdetű szakaszban (Lev. 26) a Biblia felsorolja mindazokat az anyagi áldásokat, amelyekben Izráel részesülni fog Isten törvénye iránti engedelmsége jutalmául. Azután egy új, önálló versben a Biblia a béke áldását ígéri. Mire Rasi megjegyzi: "Ebből megtanulhatjuk, hogy a béke annyit ér, mint az összes többi áldás együttvéve."

Rasi amellett, hogy mindig a békesség erényét próbálta erősíteni a közösségen belül, a férj és feleség, továbbá a szülők és gyermekek közötti, családon belüli kapcsolatoknál is a békesség megerősítésére törekedett. Áronhoz, az első főpaphoz és Hillélhez, az 1. századi bölcshez hasonlóan, Rasi is a béke híve volt. Levelezése bizonyítja, milyen szenvedélyesen ápolta ezt az erényt. Képes volt maró szavakkal írni az olyan emberről, aki bűnös a családi egység megbontásában.

Általában véve, liberális felfogása ellenére Rasi szigorúan tartotta magát a hagyományhoz: ő maga a törvény minden apró részletéhez nagy jámborsággal ragaszkodott. Kétely esetén a szigorúbb értelmezést elismerte mint alternatívát egyes emberek számára, ezzel a megjegyzéssel: "Áldott, aki így cselekszik", s ugyanakkor lehetővé tette az engedékenyebb értelmezést is. El tudta fogadni a maga számára a szigorúbb szabályozást, anélkül, hogy ezt tette volna kötelezővé mások számára is.

Rasi maga nem gyűjtötte össze responsumait (a szerzők tudatos gyűjteményei akkoriban nem is voltak szokásban, csak sokkal később terjedt el a szerzői corpus), tanítványainak azonban sikerült összegyűjteniük mesterük levelezésének legalább egy részét. A rendelkezésünkre álló gyűjtemény gazdag információt nyújt számunkra a kor társadalmi körülményeiről és Rasi jogi kérdésekben hozott döntéseiről. Ennél is fontosabb, hogy világos képet nyerünk belőle a szerzőről, meleg emberségéről, kedvességéről, tapintatosságáról, szerénységéről, engedékenységéről, mindenekfölött pedig arról, hogy mennyire elkötelezettje volt a békességnek.

Ha Rasi nem hagyott volna ránk mást, mint a kegyes, együttérző és tudós személyiségről szóló feljegyzést, az is elég lett volna ahhoz, hogy tiszteljük emlékét. De ennél jóval gazdagabb az öröksége a Bibliához és a Talmudhoz írt két monumentális kommentárjában, amely művei a zsidó szellemi élet legnagyobb mesterei között jelölik ki a helyét.

Chaim Pearl, *Rashi* (Jewish Thinkers) (London: Weidenfeld & Nicolson, 1988), pp. 8-23

(Fordította Lukács Ilona)

Rasi művel a régi zsidó tudományban

Hajim Jozsef David Azulai Rasi-életrajza a 18. század végéről

A Rasiról szóló alábbi cikk Hajim Jozsef David Azulai (Jeruzsálem, 1724 - Livorno, 1806) *Sém ha-Gedolim* (A nagyok hírneve) című életrajzi-irodalomtörténeti művéből való (Livorno, kiegészítéseivel együtt 1774-1801). A könyv csak Benjacob kiadása (Vilna, 1852) óta használható lexikonként; ő volt az aki a szétszórt anyagot két részben, nevek, illetve könyvcímek szerint elrendezte. Fontos forrásmunka, egyedüli hírmondója sok rabbinak, azóta elvesztett könyvek és kéziratnak.

A Rasi-életrajz szerzőjének gazdag és sokrétű munkásságát negyvennél több nyomtatott könyv és hatalmas kéziratanyag őrzi.¹ Saját gyűjteménye révén köze van Magyarországhoz: az Országos Rabbiképző Intézet Könyvtárának kéziratai közül néhány az ő hagyatékából származik.² Több európai "kiküldetés" után - tudománya folytán mint *saliah* képviselhetett szentföldi jesivákat - életének utolsó 30 évére Livornóban (Leghorn) telepedett le. Felkereste és áttanulmányozta a leggazdagabb európai *hebraica* könyvtárakat és gyűjteményeket. Udvari körök és tudós kollégái megbecsülése révén számos, a zsidók elől addig elzárt kéziratgyűjteményben is dolgozhatott, például XVI. Lajos jóvóltából a párizsi Bibliothèque Nationale-ban. Utazásai során is - naplószerűen - vezetett, jobbra tudománya jellegű jegyzetfüzeteinek eddig csak kis része került kiadásra.³ Az "úgy emlékszem, azt láttam", "egy régi kéziratban olvastam" és más hasonló kifejezései olvastán - az alábbi szövegben is - efféle feljegyzéseire kell gondolnunk.

"Historia litteraria" Azulai munkájának műfaja, a *historia* szó régi értelmében, gyakran az útleírások élményszerűségével is; szavaiból lépten-nyomon kiolvasható az a törekvés, hogy mások irodalmi adatainak elemző áttekintését a fellelhető kéziratok anyag alapján saját, első kézből való tudósításaival vesse egybe és egészítse ki. Adatai ennél fogva a szócikkünkben is többször helyesbített történetíró elődeinél jóval megbízhatóbbak; emellett helyt kapnak a hitelesnek tekintett tanúk közvetítésében fennmaradt hagyományok, anekdoták is. Ez a kéziratolvasó, kutató kritikai igényesség, "furo bibliographicus" a zsidó irodalomtörténet művelői között pár évtized múltán Leopold Zunznál és Moritz Steinschneidernél válik igazán rendszeres - és tegyük hozzá, akkor már talán könnyebben is teljesíthető - követelménnyé. Zunz például éppen Rasi-tanulmányában⁴ a Rasi által idézett szerzők, illetve művek, a superkommentárok és fordítások katalógusszerű ismertetése mellett a Rasi-féle Biblia- és Talmud-kommentár általa ismert kézíratainak és kiadásainak is hosszú listáit adja. (Jelenleg az egyes Talmud-traktátusokhoz írt kommentároknak - a világ majdnem 70 könyvtárában szétszórva - körülbelül 300 kéziratát, illetve töredékét sorolja fel az a lista, melyet a Rasi-féle Talmud-

¹Bibliográfiáját lásd Meir Benayahu, *Rabbi Hajim Jozsef David Azulai* (Jerusalem: Moszad ha-Rav Kook, 1959), 177-247.

²D. S. Löwinger, *Kovec kivé jad sel Jehuda Arje Blau* (Budapest, 1929), Nr. 19, 71; uő, *Uj Élet* 1950. márc. 9, p. 1. Egy autográf Azulai-responzumot néhai Róth Ernő, a budapesti Rabbiképző 1956-ban emigrált professzora ajándékozott a jeruzsálemi Ben-Cvi intézetnek; vö. Benayahu, op. cit., 247.

³*Maagal Tov ha-Salem* (Jó utazás), ed. A. Freimann (Berlin-Jerusalem, 1921-1934). Lásd H. Rosenberg, *Kiryat Sefer* 5 (1928), 142-159.

⁴*Zeitschrift für die Wissenschaft des Judenthums* 1 (Berlin, 1823), 277-384.

kommentárnak a Bar-Ilan egyetemen készülő kritikai kiadása előmunkálataként állítottak össze.⁵⁾

A korábbi krónikások leginkább Rasi életrajzi portréját rajzolják meg, kiegészítve a kevéske adatot a legendák eszteronásaival. Azulait - aki szintén él anekdotikus betétekkel - mindenekelőtt a szerzőség szempontjai foglalkoztatják: e szakszerű irodalomtörténeti kérdésnek szenteli a szócikk terjedelmének majd kétharmad részét.

A főként magyarul olvasók egy átfogó Rasi-monográfiát olvashatnak Wellesz Gyula tollából: *Rasi élete és működése* (Budapest, 1906) (191 p.). A magyar nyelvű zsidó ismeretterjesztő irodalom legjelesebbjei is - Kecskeméti Ármintól Scheiber Sándorig - Rasin nevelkedtek: témájukról "szemtől szembe, világosan, nem talányosan", tintakímélő módon szóltak; e sorba tartozik Wellesz ragyogóan tömör és informatív könyve.⁶

1990-ben emlékezett meg a világ Rasi születésének 950. évfordulójáról. Az elkészíttségnek kifejezést adhatnánk a talmudi mondással: *avar jomo, batal korbano*.⁷ A mondást azonban Rasi és a Toszafot más változatban ismeri: a *zmano* szóval a *jomo* helyett.⁸ E változatra tekintettel bíznunk abban: ha egy Rasi-emléknap elmúlt is, talán nem "idétlen" az alábbi szemelvény közreadása - a Talmud-tanulás ma is a "Rasi-éra"-ban zajlik.

A fordításhoz a héber szöveg J.E. Benjacob (Wien, 1864) és M.M. Krengel (Podgorze-Piotrków, 1905-30) gondozta kiadásait használtuk.

(Azulai Rasi-életrajzát fordította és jegyzetekkel ellátta Turán Tamás)

⁵A *Tentative Catalogue of Manuscripts of the Rashi Commentary to the Talmud*, comp. and ed. by S. H. Pick - S. Munitz (Ramat Gan, 1988).

⁶Wellesznek Rasival kapcsolatos egyéb munkásságáról is tájékoztat Schmelzer Hermann Imre, "Wellesz Gyula (1872-1915)", in: *Évkönyv*, kiadja a Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1983/84 (Budapest, 1984), 348-355.

Hadd soroljuk fel a magyar nyelvű Rasi-irodalom néhány más jelentősebb darabját:

Engel Farkas, *A Targum Onkelosz, mint Rasi Tóra-kommentárjának főforrása* (Budapest, 1938)

Guttmann Márton: *Az anyagi m. fejlődés az utolsó próféták Rasi-kommentárjában* (Budapest, 1939)

Klein Abraham: "Rási értelmező módszere", *Libanon* 5 (1940), 2. sz., 39-43.

Kuttner B., *A mennyországi szomszéd. Mondák és történetek Rasiról születése 900. évfordulójára* (Budapest, 1940)

Marmorstein Artur, "Raschi", in: *Magyar Rabbik* 1 (1905), 6. sz., 73-76; 2 (1905), 1-2. sz., 7-10; 3. sz., 25-28.

J. Zwi Moskovits, "Rasi bibliamagyarázata", *Múlt és Jövő ÚF* 1 (1990), 80-87.

Rudolfer Antal, "Rasi módszeréhez", *Magyar Zsidó Szemle* 1 (1895), 426-428.

Szabó Imre, *Krónikás könyv Rasiról és koráról* (Kolozsvár, 1941)

⁷Ber. 26a.

⁸Rasi, Tem. 14a "korbanot", Toszafot Ber. 26a "táa".

Rasi

RASI: azaz Rabbénu Slómo Jichaki,

APJA

mely név atyja, R. Jichak nevére utal, kinek magyarázataiból maga Rasi idéz Avoda Zara traktátusában [a 75a lapon].⁹ Nem áll tehát, amit némelyek írnak, hogy atyja ne lett volna tudós ember, és éppen ezért kezdte Rasi a Tóra-kommentárját atyja nevének említésével, aki [pusztán] azt kérdezte tőle: "Miért kezdődik [a Tóra] a *berésit* szóval?", amit aztán Rasi így fogalmazott meg: "R. Jichak mondta: A Tórának itt kellett volna kezdődnie: 'Ez a hónap legyen számotokra...'" [Ex. 12,2].¹⁰ E nézetnek, hogy Rasi maga fogalmazta volna [apja nyomán] a kérdést, ellene szól, hogy az egész mondást idézi a *Jalkut [Simoni]*¹¹ is - ugyan [nem Gen. 1,1 -nél, hanem] az "Ez a hónap..." [verset tartalmazó] hetiszakaszból - éspedig éppen úgy R. Jichak nevében, ahogyan azt Rasinál találjuk. A szent Zóhárból *Bá* hetiszakaszhoz, a 39b lapon is megtaláljuk ugyanezt a mondást R. Jichak nevében - lásd ehhez még ottani megjegyzésünket.¹² Rasi apja igenis tudós ember volt, a mondottak szerint.

NEVE

A Rasi nevet illetően azt találtam egy igen régi kötetben, hogy azért toldották meg egy *jod*-dal apja, Jichak nevére utalva, hogy ne kelljen RaS-t mondani,¹³ és ugyanezért ügyelnek arra, hogy Rabbénu Samsont "Samson, a Sens-i Rabbi"-nak írják (ha-SaR mi-Sanc), és hasonló okból a "Samson, Coucy-i Rabbi" (ha-SaR mi-Kuszi) nevet használják - hogy ne kelljen [egyikőjükénél sem] a RaS szót írni. Tudunk arról, hogy SaR mi-Kuszi kritikával illette SzeMaG-ot.¹⁴ Úgy emlékszem, egy régi könyvben azt láttam, hogy Rasi R.

⁹Az "atyám és mesterem szavai szerint..." kifejezés utalna itt Rasi apjára. E szavak azonban A. Berliner szerint (*Ketavim Nivharim*, Jerusalem: Moszad ha-Rav Kook, 1969, vol. II, p. 207) Rasi unokájától, R. Smuél ben Meirtől származnak.

¹⁰Mert ez az első, Izrael népének egészéhez intézett parancsolat. Azulai a *Széder ha-Dorot*-ban (lásd 20. jegyz.) idézett kéziratot hagyományra utal, mely szerint Rasi kérdésselvetést kért apjától, hogy nevét megörökítvén azzal kezdhesse kommentárját. A kapott - a peszahi Haggada együgyű kérdésére emlékeztető - kérdést feldúsítva kezdi Rasi a kommentárját. Lásd *Midras Tanhuma*, ed. S. Buber, 11. §, 59. jegyz.

¹¹Ez a 13. században összeállított midrás-gyűjtemény e ponton valószínűleg a 9. századi Midras Tanhumából merít. Az ott szereplő R. Jichak tehát, ahogyan Azulai is véli, nem lehet Rasi apjával azonos.

¹²Lásd Azulai megjegyzését "Nicocé Orot" cím alatt és R. Reuven Margalioth széljegyzetét "Nicocé Zohar" cím alatt, utóbbi Zóhár-kiadásában (Jerusalem, 1940-47) ad loc. Egyéb, kéziratban maradt Zóhár-kommentárjairól ld. H. Rosenberg, "Hibburé Rav HIDA u-khetavav selo rau adajin or ha-dfusz", *Kiryat Sefer* 5 (1928), p. 393.

¹³A *ras* szó héberül: szegény, koldus.

¹⁴SzeMaG: *Széfer Micvot Gadol*, Mose mi-Coucy 13. századi tudós halákhikus kompendiuma. Szerzője neve gyanánt is áll e főművének címe, mint az szokásos a

Slobo Jarhi-nak nevezik: így szerepel a *Kicur SzeMaG*-ban,¹⁵ a 38. lap b oldalán. Vélhetően Rasi vagy apja Lunelből származott, ezért nevezték Jarhinak.¹⁶ Így említi a *Széder ha-Dorot* (A nemzedékek rendje)¹⁷ is: Rabbénu Slobo Jarhi bar Jichak. A *Sibbalé ha-Leket* (Elhullott kalászkok) című gyűjteménybe¹⁸ fölvelt responsumait Rasi így írja alá: Slobo bar Jichak.

Rasi Johanan ha-Szandelar tanna¹⁹ leszármazottja - írja a *Széder ha-Dorot* a 169. lapon, a saját családfájára hivatkozva.²⁰

MESTEREI ÉS TANÍTVÁNYAI

Rabbénu Jakov bar Jakar volt a mestere, aki viszont Rabbénu Gersom, a Számkivetés Világossága²¹ tanítványa volt - olvassuk a *Toszafoet Sanc*-ban Gittinhez,²² a kézirat 47. oldalán. R. Jichák ha-Levinek is tanítványa volt Rasi, mint azt fentebb említettük [e lexikonban, nevénel], a "jod" betűs szakaszban.

Rasi leghíresebb tanítványai voltak: RaSbaM,²³ Rabbénu Semaja,²⁴ aki a Middot [traktátus] kommentátora - ők lányainak fiai -, továbbá Rabbénu Jichak bar Aser ha-Levi,²⁵ Rabbénu Szimha,²⁶ Rabbénu Semarja, Rabbénu Smuél mi-Bomberg, valamint a Toszafoet mesterei: ezek mindnyájan az ő sarjadékai.²⁷

rabbinikus irodalomban.

¹⁵Sebastian Münster gyűjteménye a 613 tórai parancsolatról (Basel, 1553), amelyet Jichak mi-Corbeil *Széfer Micvot Katan* című SzeMaG-kivonata alapján készített. Azulai tévesen magának a SzeMaG-nak tulajdonítja a szerzőséget könyvének bibliográfiai részében (ed. Krengel, p. 147).

¹⁶A rabbinikus irodalom "Jaréah" névvel említi Lunel városát (a francia *lune*, héber *jaréah*, azaz 'hold' szóból). Hasonló, földrajzi jellegű származásnév például a középkori szentföldi topográfus Estori ha-Parhi nevének második fele, mely tükörfordításban az andaluziai Florenzára utal. Rasi nevének e tévedésen alapuló feloldása valószínűleg S. Münster idézett műve, majd id. Johannes Buxtorf (1564-1629) nyomán terjedt el, főként a keresztény hebraisták körében. Lásd L. Zunz, "Heisst Raschi Jarchi?", *Ges. Schr.*, III, pp. 100-105.

¹⁷Jehiel Heilprin (1660-1746) történeti és bio-bibliográfiai munkája (Karlsruhe, 1796).

¹⁸13. századi halákhikus kompendium.

¹⁹Azaz: mester a misnai korból; a 2. század első felében élt.

²⁰*Széder ha-Dorot*, ed. Maskileison (Varsó, 1878-82), 2. rész, p. 201. (A könyv első kiadása, amit Azulai használhatott, nem elérhető számomra.) Heilprin családfája szintén tartalmazta R. Johanan ha-Szandelart, és ennek kapcsán említi Rasi hasonló származását.

²¹R. Gerson eme állandó tituluszának - mellyel egyébként Rasit is illették - talmudi kifejezés az alapja, ld. Hull. 59b stb.

²²Szerzője a franciaországi Sens városából való R. Samson ben Avraham (1200 körül), a fentebb már említett Sar mi-Sanc (Sens).

²³Unokája, R. Smuél ben Meir.

²⁴Íródeákja, talán unokája volt Rasinak; sok minden az ő keze nyomán került be a ma ismert Rasi-féle Tóra-kommentárba (Lásd *Raschi: Der Kommentar des Salomo b. Isak über den Pentateuch*, ed. A. Berliner, 2. Aufl., Frankfurt a.M., 1905, Bev., pp. X-XI). Itt a jelenlegi Talmud-kiadások Middot traktátusában Rasi neve alatt futó kommentárról van szó.

²⁵Az első németországi toszafista.

²⁶R. Szimha ben Smuél, a *Mahzor Vitry* című liturgiai kompendium szerzője.

²⁷Ez a bibliai kifejezés (Gn. 35,11; I Kir. 8,19; II Krón. 6,9) akkor is használható volna "tanítványok, szellemi ivadékok" értelemben (vö. pl. *Szifré Deut.* ad Dt. 6,7; ed. Finkelstein, p. 61), ha nem szó szerint volna igaz a jelen esetben: a Toszafoet ("kiegészítések") szerzői, e

R. Hajim Vital - legyen áldás az igaz emléke - egy kiadatlan művének autográf kéziratában²⁸ írja: Mesterünk, R. Slómo, halála után megjelent a lánya fiának, R. Smuél [ben Meirnek, azaz RaSbaM]-nak álomban, és felébresztette. Az megkérdezte tőle: Ki vagy te? Slómo vagyok, a nagyapád - válaszolta; kelj föl, mosd meg tisztára a kezeidet, hogy megtanulhasd tőlem a rejtett istennév kiejtését, mert minden egyebet megtanítottam neked, ezt kivéve. Így is tett R. Smuél, és melléje telepedett, bár őt magát nem láthatta. Tanultak... Aztán azt mondta neki: Jól értsd meg hát a magyarázatot - nem vonhatom meg tőled tovább, stb. Okulj hát [- írja Vital -] az Ő szentségéből és nagysága erejéből: életében nem akarta megtanítani [a rejtett istennévre], amíg nem nyert felhatalmazást, megtudván a túlvilágon, hogy RaSbaM méltó rá, és nem kell tovább [titkolnia előle].

MEGVÁLOGATTA SZAVAIT

Rasi háromszor dolgozta át a Talmud[-kommentárját],²⁹ és a harmadik fekszik előttünk. Igen megválogatta szavait, hisz megannyi új törvényértelmezés állna elő egyetlen betűjének megváltoztatásával. Mint később tisztelői mondták: "Minden francia magyarázat szemétre való, kivéve a Parsandata és a Ben Porata"³⁰ - azaz Rasi és R. Jozsef Tov Elem Tóra-kommentárja - írja a portugáliai R. Mose ibn Danon, a nagy R. Jichak Aboab³¹ tanítványa, kézíratos [Talmud-]módszertani munkájában.

A KRÓNIKÁK KOMMENTÁR NEM RASI MŰVE

Rasi magyarázatot írt a TaNaKh-hoz, ám a Krónikák könyvéhez szóló magyarázat nem tőle származik - amint azt magam is bátorkodtam leírni *Saar Jozsef* (József kapuja) című szerény könyvecském³² 104. lapján - szemben a *Koré ha Dorot* (A nemzedékek szőlője)³³ véleményével, a 8. és 9. lapon. Joma traktátusának 9a lapján azt írja a Toszafot: "R. Jakov

Rasi munkáját folytató dialektikus talmudtudományi módszer képviselői és terjesztői Német- és Franciaországban nagyrészt egyenesági leszármazottai voltak Rasinak.

²⁸H. Vital (1542-1620) szentföldi, később damaszkuszi kabbalista *Széfer ha-Hezjonot* című művéről van szó. Az említett kézirat szolgált később az egyetlen megbízható kiadás alapjául (Jerusalem, 1954).

²⁹A *mahadura*, azaz átdolgozás (Bava Batra 157b) vitatott kulcsfogalma a talmudi szövegtörténetnek. Rasi kommentárjával kapcsolatban is használják az utána következő évszázadok talmudistái, és minden jel szerint itt nem sajátkezüleg átdolgozott egymásutáni (kézirat-)kiadásokról, edíciókról van szó, hanem egymás mellett létező szövegváltozatokról, melyek néhol Rasi sajátkezü korrekcióit is tartalmazták vagy figyelembe vették. (J. Fraenkel, *Darko sel Rasi be-féruo la-Talmud ha-Bavli* (Jerusalem, 1975), pp. 11-13, 284-286. Lásd még Avigdor [Viktor] Aptowitz, "Le-toldot pérus Rasi la-Talmud", in: *Széfer Rasi*, ed. J. L. Maimon, Jerusalem, 1956², 318-320.)

³⁰A eredetiben rímes szójátékok Eszt. 9,7-8 alapján. Az ott szereplő Parsandata perzsa személynév arámiul azt jelentené: a törvény magyarázója. A Ben Porata név (vö. Gn. 49,22) talán - Azulai véleményétől eltérően - Jozsef Bekhor Sor 12. századi magyarázóra utal. (Graetz-Rabbinowitz, *Divré jemé Jiszraél*, Varsó, 1913, 4. köt., p. 90.)

³¹Jichak Aboab (II.) (1433-1493) spanyolországi rabbi.

³²Livorno, 1766.

³³A 17. században élt David Conforte Azulaiéhoz hasonló jellegű, bio-bibliográfiai munkája (első kiadás: Velence, 1746).

beSaH³⁴ - emléke legyen áldás - mondotta a wormsi R. Jekutiél ha-Levi nevében, hogy Azarja nem Salamon idejében élt... és ugyanezt találtam R. Szaadja³⁵ tanítványainak Krónika-kommentárjában." Hasonlótl olvashatunk a [kérdéses, Rasi neve alatt ismert] Krónika-kommentárban, az I. könyv 5. fejezetéhez.³⁶ A *Széder ha-Dorot* a 177. lapon, felül, azt írja, hogy az előttünk ismert Jób-kommentár említi Rasit. Ha így van, akkor az sem Rasitól való - s bár egyelőre ezt [a helyet] nem találom, már a Jób-kommentár kifejezősmódja is más szerzőre vall.³⁷ Előttünk már a *Széder ha-Dorot* szerzője is utalt arra [ugyanott], hogy a Krónika-kommentár nem Rasitól való.

BÓJT A TÓRA KOMMENTÁR ELŐTT

Egy nagy rabbi szent szájából hallottam - aki mesterétől tanulta -, hogy Rasi 613 bójót tartott, mielőtt Tóra-kommentárjának írásához fogott volna; valamint, hogy [Rasi] unokája, Rabbenu Tam mondogatta: Amit nagyapám a Talmudhoz magyarázott, arra magam is képes volnék, ám a Biblia-kommentárjához foghatót írni: ez meghaladná erőmet. Nemrég került kezembe R. Menahem Azarja mi-Fano³⁸ *Maamar ha-Ittim* (Az idők szava) című, 1693-ban Dyhernfurthban nyomtatott könyve, melynek végén egy nagy, csudálatos kabbalistáról szóló elbeszélésből az derül ki, hogy Rasi misztikus magyarázatot írt, magasztos titkok rejlenek szavaiban, és ezért bójtolt 613 bójót; aztán Mózes Tanítónk - béke vele - szólt hozzá: Boldog vagy, Izrael... (Dt. 33,29). Ama kabbalista pedig, a szentéletű R. Nahman bar Smuél csodát művelt, felkereste Rasi sírját és aszketikus gyakorlatokkal sanyargatta magát, mignem feltárult előtte az "és összeesküdtek ellene" kifejezéshez (Gn. 37,18) fűzött Rasi-magyarázat titkos értelme.³⁹

KOMMENTÁR A PRÓFÉTÁKHOZ

Tudomásom szerint van olyan vélemény is, hogy a Rasinak tulajdonított ismert kommentár a Prófétákhoz nem tőle való, minthogy [az illető] látott egy kéziratot, amely megegyezik a Rasi-féle Próféták-kommentár szövegével, ám szerzőként ott R. Jozsef

³⁴R. Jakov ben Smuél ha-levi mi-Köln; ld. E.E. Urbach, *Baalé ha-Toszaftot* (Jerusalem, 1986), p. 610.

³⁵Mint Azulai írja könyvének Szaadja Gaonról szóló címszavában, ez a kommentár egy másik hasonló nevű rabbi tanítványaitól származik; talán a Joma toszafotja szerkesztőjének, Rothenburgi Meirnek Szaadja nevű vejéről van szó.

³⁶A Rasinak tulajdonított Krónika-kommentárban (I Krón. 5,36) is megfogalmazódik a Toszaftot kronológiai észrevétele. Azulai vélhetően arra épít, hogy a Toszaftot a nagyobb tekintélyű Rasira hivatkozna, ha őt tartaná a kommentár szerzőjének. Lásd L. Zunz, "Salomon ben Isaac, genannt Raschi", *Zeitschrift für die Wissenschaft des Judenthums* 1 (1823), pp. 344-345. Egyéb vonatkozó irodalom található: *Szaré ha-Elef*, ed. M. M. Kasher - J. B. Mandelbaum (Jerusalem, 1978), pp. 155-156, 580, 811. Részben Rasit tartja szerzőnek J. Avineri, *Hékhal Rasi* (Jerusalem, 1979), Bev., pp. 55-56. Jozsef Weisse vágújhelyi rabbi volt az, aki számos közvetlen filológiai bizonyítékkal támasztotta alá Azulai állítását, hogy a kommentár - legalábbis egészében véve - nem származhat Rasitól (*Kerem Hemed* 5 (1841), 232-244).

³⁷Lásd a *Széder ha-Dorot* fenti varsói kiadásának harmadik, bibliográfiai részében, "Rasi" címszó alatt, p. 93. A rabbinikus Biblia standard Rasi-kommentárja Jób 40,20-nál megjegyzi, hogy innentől nem Rasi a szerző. Irod.: Kasher - Mandelbaum, op. cit., p. 135.

³⁸(1548-1620), itáliai rabbi, kabbalista.

³⁹Rasi észrevétele nyelvtani természetű, vö. Berliner kiadása, ad loc. és Bev., p. XII, 28. jegyz.

Kara⁴⁰ van feltüntetve. Amondó vagyok, ez [a nézet] nem állja meg a helyét, és az általunk ismert kommentár a Prófétákhoz és az Iratokhoz szent forrásból, Rasi tökéletes bölcsességéből fakad. Ugyan miért adnánk hitelt ama állításnak, mely R. Jozsef Karának tulajdonítja a szerzőséget? Hisz talán [e vélemény megfogalmazója] egyszerűen csak tévedett, vagy esetleg R. Jozsef Kara csak másolta a Rasi-kéziratból, a kéziratot magánál tartotta, és a következő másoló már az ő [ti. Kara] saját művének vélte.

Nem világos előttem, vajon R. Jozsef Kara Rasi kortársa volt-e, vagy korábban élt. Rasi ugyanis említi őt itt-ott, emlékezetem szerint egy helyütt például e szavakkal: "társunk, Jozsef Kara".⁴¹ Akárhogyan van is, úgy tűnik, nem adhatunk hitelt az ama kommentáron szereplő feliratnak, mely szerint az R. Jozsef Karától származnék. Alátámasztja ezt, hogy egy igen régi Krónika-kommentár idézi Rasinak a Királyok könyvéhez írt kommentárját, és az egyezik az előttünk fekvő, [Rasi neve alatt ismert] kommentár szövegével.⁴² Mestereink, a toszafisták is nemegyszer említik Rasi Próféták-kommentárját, többek között például Szukka 5. lap [b oldal] végén, Jevamot 98. lap a oldalán, vagy Szanhedrin 89. lap [b oldalán], anol ezt olvassuk: "Rasi, a Számkivetés Világossága, kommentárjában a Prófétákhoz így magyaráz..." Ugyan ki volna a Toszafotnál régibb és hitelesebb tanú, Rasi illetően hozzájuk fogható, utódai között? A Jevamot traktátus [toszafotja] említett helyének szavai R. Jichaktól,⁴³ Rasi [Jokheved] lányának unokájától származnak. R. David Kimhi, aki az ötödik évezred végén élt,⁴⁴ ugyancsak Rasinak tulajdonítja a Prófétákhoz írt kommentárt; nem is férhet ehhez semmi kétség.

TALMUD - KOMMENTÁRJA NEDARIM TRAKTÁTUSÁHOZ

A Nedarim traktátusához írt kommentár a 22[b] laptól kezdve nem Rasitól származik. A nyomtatott kiadás is jelzi, hogy innentől R. Gersom kommentárjával folytatódik. Bár a 25. lap [b oldalán] azt olvassuk: "Eddig a R. Gersom kommentárjából [való rész]", mégis, abból, hogy a *Bét Jozsef* (József háza) szerzője⁴⁵ Orah Hajim 47., Jore Déa 217. §, Hosen Mispát 186. §-ban [a kommentár szerzőjét] "magyarázó"-nak nevezi, azt látjuk, hogy a hátralévő rész sem Rasitól származik. Hasonlóan vélekedik a *Kneset ha-Gedola* (A nagy gyülekezet) szerzője⁴⁶ a Hosen Mispát 186. §-hoz, a *Kehunnat Olam* (Örök papság)⁴⁷ szerzője pedig a [Jore Déa] 217. §-hoz szóló magyarázatában, valamint a *Jad Malakhi* (Malakhi karja)⁴⁸ a 184. lapon, ahol hozzáteszi azt is, hogy a Nazir és a Meila

⁴⁰Rasi tanítványa és kollégája; kölcsönösen felhasználják, sokszor névvel idézik egymás magyarázatait kommentárjukban. Ő lehetett Rasi Tóra-kommentárjának első szerkesztője (Berliner kiad., Bev., p. X).

⁴¹Legalábbis RaSbaM (lásd 23. jegyz.) egy helyütt valóban így említi kommentárjában (Gn. 37,13).

⁴²A zsidó kánonban a Királyok könyve a Prófétákhoz, közelebbről az Első Prófétákhoz tartozik.

⁴³R. Jichak ben Smuél Dampierre-ből, ismert nevén RI ha-Zakén, az egyik legjelentősebb toszafista.

⁴⁴Kb. 1160-1235 között; jelentős nyelvész és Biblia-kommentátor.

⁴⁵R. Jozsef Karo (1488-1575). E műve hatalmas előmunkálata volt későbbi kódexének, a *Sulhan Arukh*-nak: kommentár R. Jakov ben Aser *Arbaa Turim*-jához (Veleence-Sabionetta, 1550-1559).

⁴⁶R. Hajim ben Jisraél Benveniste (1603-1673). Az *Arbaa Turim* rendjét követő halákhikus munka (Livorno-Konstantinápoly-Izmir, 1658-1731).

⁴⁷Konstantinápoly, 1740. Szerzője R. Mose ha-Kohén.

⁴⁸Szerzője R. Malakhi ha-Kohén, meghalt 1785-1790 között. (Első kiad.: Livorno, 1767; nem hozzáférhető számomra.) E. Herz kiadásában (Berlin, 1856), p. 128.

traktátusokhoz írt, és a RIF-et⁴⁹ kísérő, Rasi nevével jegyzett magyarázatok sem őtőlé valók. Ez utóbbit írja az *Elíja Rabba*⁵⁰ is [Orah Hajimhoz] a 208. § végén, a *Jad Malakhi* pedig ugyanezt R. Mose Amarillo⁵¹ nevében idézi a 184. lapon. Egyáltalán, mindezek a dolgok fellelhetők a *Jad Malakhi* hivatkozott helyén, én csak összefoglalásukra szorítkoztam. Nem állja meg a helyét a *Korban Netanél* (Netanél áldozata)⁵² szerzőjének megjegyzése az 57. lapon, aki ROS⁵³ szavait: "Rasi magyarázza...", így kommentálja: "(...) azaz a RIF-hez tartozó Rasi-kommentár..." - mintha Rasi kommentárt írt volna a RIF-hez; ami nem áll.

Azt látom, hogy a kiváló rabbi, a hűséges küldött,⁵⁴ a tiszteletreméltó R. Jozsef Ben Rabbi - óvja és tartsa meg őt az Irgalmas - pompás könyvében, a nemrégiben nyomtatott *Derekh ha-Melekh* (A királyi út)⁵⁵ 83a oldalán, Hilkhot Bikkurim, vitába száll azzal, amit gyarlóságunk leírt a *Birkhé Jozsef* (József térdei)⁵⁶ című könyvünkben, Orah Hajim 489. §-hoz. Itt csak a fenti tárgyat érintő ellenvetésre válaszolok, a többivel - Isten segítségével - másutt foglalkozom majd. Azt írja: "Olvasom, amit [Azulai] a *Pri Hadas* (Új gyümölcs)⁵⁷ szerzője ellen felhoz azzal kapcsolatban, ahogyan amaz értelmezi a Rasi[-kommentár] szavait Nedarim 22b oldalán; de vajon mihez kezd akkor azokkal a Rasi-idézetekkel, melyeket fentebb idézek... Igen csodálkozom, hogyan kerülhették el figyelmét Mesterünk szavai a *Bét Jozsef*-ben, Hosen Mispat 186. §, aki nyilvánvalóan úgy vélte, hogy nem Rasi a Nedarim traktátus kommentátora, hanem valaki más, hiszen terjengősséget⁵⁸ vet a [kommentátor] szemére, R. HaBiB-hoz⁵⁹ hasonlóan. További megfontolás szükséges." Ám megütközésre semmi ok nincs. Hisz amit írtunk, az a [Nedarim] 22. lapjára vonatkozik, mely lapon ez olvasható: "Innentől [a kézirat] hiányzik, és Rabbénu Gersom kommentárjából másoltam tovább" - amit viszont Mesterünk a [*Bét Jozsef*] Hosen Mispat 186. §-ban ír, az egy a 31. lapon található fejtegetésre vonatkozik. Abból, hogy [Karo] a 22. lap utáni részt valamely "magyarázó"-nak tulajdonítja és szószátyárságát emlegeti, nem következik semmi a kommentár megelőző, a 22. lapig terjedő részére nézve, hisz a nyomtatásban csak az ezt követő rész hiányzik. Hasonlóan vélekedik a *Kehunnat Olam* szerzője is, aki a Nedarim törvényeinek taglalásakor, a 217. §-ban így ír: "Az igazság az, hogy a 22. [b] laptól kezdve [végig] nem Rasi, hanem R. Gersom magyarázatával van dolgunk, mint az ott [a nyomtatásban] is olvasható." Tehát a *Kehunnat Olam* szerzője - aki ismerte Mesterünk imént idézett szavait [a *Bét Jozsef*-ben], és éppen ezekre alapozza, hogy a Nedarim-kommentár nem Rasitól való - maga is hozzáfűzi, hogy ez persze csak a 22. lap utáni részre áll. Eszerint amit írtam a *Pri Hadas* szerzőjével kapcsolatban, megállja a helyét, és [Ben Rabbi] kifogásai alaptalanok.

⁴⁹R. Jichak Alfazsi (1013-1103) észak-afrikai tudós talmudi kódexe.

⁵⁰Szerzője Elijah ben Wolf Spira prágai rabbi, meghalt 1712-ben.

⁵¹(1695-1748).

⁵²Netanél Weil németországi rabbi (1687-1769) kommentárja ROS (ld. köv. jegyz.) kódexéhez (Karlsruhe, 1755).

⁵³R. Aser ben Jehiél (kb. 1250-1327). Fontos kódexének címéül a szerző "betűneve" (ROS) áll.

⁵⁴Példabesz. 13,17.

⁵⁵R. Rafaél Jozsef Ben Rabbi glosszái RaMbaM törvénykódexéhez (Livorno, 1786).

⁵⁶Azulai halákhikus főműve (Livorno, 1774-1776); észrevételek a *Sulhan Arukh*-hoz (nem elérhető számomra).

⁵⁷Hizkija de Silva (1659-1695) jeruzsálemi rabbi kritikai kommentárja a *Sulhan Arukh*-hoz.

⁵⁸Az eredetiben a Talmudból kölcsönzött képes kifejezés, azt jelenti: "nem érdeklí, milyen lisztet őröl" (Rasi, Peszahim 46a). A középkorban "nemtörődöm, locsogós" jelentésben.

⁵⁹A *Kneset ha-Gedola* szerzője, lásd 46. jegyz.

Mindazonáltal [később], *Mahzik Berakha*⁶⁰ című szerény művecskénkben Orah Hajim 489. §-hoz, szembehelyezkedve a *Kehunnat Olam* szerzőjének a véleményével, magunk is azt írtuk, hogy ha a [Nedarim] traktátus [kommentárjának] hátralévő része R. Gersomtól származnék, róla sem írta volna Mesterünk [J. Karo] azt, hogy szószátyár; másrészt, ha a [Nedarim] 25b oldalán olvasható [a nyomdásztól származó] szavak: "Eddig a R. Gersom kommentárjából [való rész]", úgy értendő, hogy innen kezdve újra a [22b oldalig] Rasi [-nak tulajdonított] kommentár folytatódik, akkor hogyan nevezheti őt Mesterünk egyszerűen csak "magyarázó"-nak, és hogyan illetheti a "szószátyár" jelzővel? Mindezekből az következik, hogy a kommentár [már az] elejétől egész a végéig nem Rasitól való, hanem valaki mástól, és ezt a 22. és 25. lap között hiányos kommentárt egészítették ki a R. Gersoméból, amire a szövegközi megjegyzés utal. Ily módon tehát alaptalan a *Birkhé Joszéf*-ben a *Pri Hadas* szerzőjével szemben felhozott érvem - ezt írtam a *Mahzik Berakha* című könyvecskémbe. Ám a *Birkhé Joszéf*-ben általam mondottaknak a Mester szavai nem feltétlen mondanak ellent: én ugyanis [ott] a 22b oldalig terjedő [részről] beszéltem, melyről a Mester is elismerheti, hogy Rasitól való, amellel, hogy a 22b oldaltól a nyomtatásban is megjelölt helyig (25b) terjedő és azon túli rész nem tőle származik - mert a nyomdász a 25b oldalon, az említett megjegyzésével nem [biztos, hogy] azt akarja mondani, hogy innentől kezdve [újra] Rasit olvassuk. De még ha feltesszük is, hogy a nyomdász Rasitól származónak vélte a hátralévő részt, [akkor is mondhatjuk erre, hogy] Mesterünk, akinek a *Risonim*⁶¹ kéziratai álltak a rendelkezésére, [azok alapján jobban] tudhatta, hogy [a hátralévő rész] nem Rasitól való. Semmi ok nincs azt gondolni, hogy a traktátus elejétől a 22. lapig terjedő részt nem Rasi írta. Helytálló tehát a *Kehunnat Olam* véleménye annyiban, hogy csak az első, [a 22b oldalig terjedő] részt tulajdonítja Rasinak, ellentétben a 25b oldal után írottakkal, ám erőltetett volna részéről az a feltevés, hogy a [22b-n] említett R. Gersom nem azonos a "Számkivetés Világosságá"-val. Lásd a *Mahzik Berakha* című könyvemnek a Jore Déához szóló kiegészítéseit az 52. § végén arról, hogyan hagyja ezt figyelmen kívül a *Széder ha-Dorot* a 131. lapon.

KÉTES HITELŰ RASI-SZÖVEGEK

A Bava Batra traktátushoz írt kommentárját Rasi, úgy tűnik, nem folytatta a "*Hezkat*" [kezdetű, 3.] fejezet után - így írják tanítóink. RaSbA⁶² a responsumaiában, 3. rész, 362. § azt írja, hogy a "*Get pasut*" [kezdetű, 10. fejezet] végéhez írt Rasi-kommentár nem jutott el hozzánk - bár a kérdező [úgy véli], ebből idéz.

Rasi szavait illetően a Toszafot számos helyen él fenntartással, mondván, hogy azok az "első változat"-ot képviselik; és hasonlót ír R. Slomo Alkabec ha-Levi *Sores Jisaj* (Jisaj törzse)⁶³ című könyvében, Rut 3. fej. 2. verséhez. Azt olvastam az *Orah Misor*-ban (Egyenes ösvény)⁶⁴ Nazir 22b-hez, hogy a Toszafot több helyen olyan Rasit idéz, ami az általunk ismert Rasi-kommentárban nem található, s ennek nyomán felveti, hogy a Nazir-

⁶⁰Csak az első része jelent meg (Livorno, 1785). Kiegészítésnek, "megerősítés"-nek szánta a *Birkhé Joszéf*-hez, címe is erre utal. Ld. M. Benayahu, op. cit., 107, 241.

⁶¹Az "első" v. "koraiak": így nevezik a 11-15. század, a Joszéf Karo előtti nemzedékek rabbinikus tekintélyeit.

⁶²R. Slomo ben Adret, 13. századi spanyolországi rabbi. Responsumai (azaz döntvényei) több részletben, különféle kiadásokban láttak napvilágot. A "3. rész" kiadása: Livorno, 1788. A responsumok mintaszerű új kiadását kezdte el H. Z. Dimitrovsky (eddig 2 kötet, Jerusalemben: Moszad ha-Rav Kook, 1990).

⁶³A szerző 16. századi szentföldi kabbalista, költő. A könyv kommentár Rut könyvéhez (Konstantinápoly, 1561).

⁶⁴Szerzője Johanan Kremnitzer 17. századi lengyelországi talmudista. Első kiadás: Berlin, 1723-1724. A standard vilnai Talmud-kiadás is tartalmazza.

kommentár nem tőle való - mint azt magam is említettem főntebb a *Jad Malakhi* szerzője nevében, aki a *Megillat Széfer* (Könyvtekercs)⁶⁵ szerzőjére hivatkozik, aki viszont Mesterünk szavaira támaszkodik.

RASI EGYÉB MŰVEI

Rasi a *Midras Rabbá*-hoz is írt magyarázatot; ebből a Teremtés könyvéhez írt rész jelent meg nyomtatásban a *Bét Joszéf* szerzője tanítványának, R. Avraham ben Asernek kommentárjával együtt.⁶⁶ Responsumokat is írt, és a *Széfer ha-Pardész*-nek is ő a szerzője. A kabbalában is maradandó nevet szerzett, mint ez kéziratok művekből kiderült számomra, és mint az a fentebb írottakból is már látható volt; külön figyelmet érdemelnek a "Besallah" hetiszakaszban az "Az *jasir* Mose..." kezdőtű himnuszhoz fűzött szavai: "(...) a *jod* betű (igei prefixum a *jasir* ige elején) a szándékra (*mahsava*) utal",⁶⁷ valamint a Rasi-magyarázat Jevamot 63b oldalán: "hímvett függöny választja el a Sekhinát az angyaloktól...",⁶⁸ amire R. Hajim Vital is utal az *Éc ha-Hajim* (Az élet fája) bevezetésében, és amit részletesebben kifejt a *Saaré Kedusa*-ban (Szentség kapui)⁶⁹ - lásd továbbá Rasi magyarázatát Avoda Zara traktátusának 5a oldalán.⁷⁰ Rasi pedig továbbra is a Talmuddal foglalkozik, miután Makkot traktátusának [magyarázata közben] elhivatott az égi tanházba.⁷¹ Jelszód legyen: "*Vajkaddés BaM*".⁷²

AMI MÉG RÁAKASZKODOTT E JÓKORA FÁRA

Az Avot és a Nedarim traktátusához, a Krónikák könyvéhez és a *Midras Rabbá*-hoz írt,

⁶⁵R. Benjamin Cases (1680-1749) észrevételei a SzeMaG-hoz. I. rész: Konstantinápoly, 1750.

⁶⁶Lásd a 8. jegyzetet.

⁶⁷Rasi ad Ex. 15,1. - ti. Mózes szándékára utal, hogy az ott következő dalban a néppel együtt hálát adjon az isteni segítség iránt; eddig az "egyszerű magyarázat" (*psat*). Ezt Rasinál a feltámadásra utaló másik, midrási magyarázat követi, mely a *jasir* igét jövő időként értelmezi, Sanh. 91b alapján. A *mahsava* (szándék, terv) ugyanakkor - az Örökkévalóra vonatkoztatva - spekulatív teológiai fogalom is. (*Misnat ha-Zohar*, ed. I. Tishby - F. Lachower, Jerusalem, 1982, vol. I, p. 132, 138-139; G. Scholem, *Ursprung und Anfänge der Kabbala*, Berlin, 1962, index) írásmagyarázati alkalmazását lásd például a berdicsevi Lévi Jichaknál (1740-1806): *Kedusat Lévi* (Lublin, 1927), ad loc., (p. 86-90), továbbá H.J.D. Azulai, *Midbar Kedémot* (Mátészalka, 1931), p. 107 (Benayahu sem ismeri e kiadást).

⁶⁸Vö. *Misnat ha-Zohar*, vol. II, p. 43; *Enc. Jud.* 10, cols. 503, 612; *Ber. Rabba*, ed. Theodor, 24. fejj., p. 233; R. Margolioth, *Saaré Zohar* (Jerusalem, 1978), p. 264.

⁶⁹Az *Éc Hajim* (Jerusalem, 1863-1898) több részből álló főműve, a *Saaré Kedusa* (Konstantinápoly, 1734) rövidebb etikai jellegű munkája. (Nem elérhető számomra.) Egy másik munkáját *Lév David* címmel maga Azulai adta ki a birtokában lévő autográf kéziratból (Livorno, 1789).

⁷⁰Azulai nézetét, hogy Rasi a kabbalában is jártas lett volna, már Zunz tagadta, loc. cit., pp. 378-379. Vö. A. Berliner, *Ketavim Nivharim*, vol. II, p. 211-212.

⁷¹Utóbbi kifejezést ld. például Bava Mecia 86a. A hagyomány szerint Rasi Makkot traktátusának 19b lapján a *tahor*, "tisztá" szó magyarázatánál tartott, mikor "tisztá lelke" eltávozott. Kommentárját tanítványa és veje, Júda ben Natan (RiBaN) fejezte be.

⁷²A B és az M a Bava Batra és a Makkot traktátusok kezdőbetűi: ezeknek kommentárját hagyta félbe Rasi.

Rasinak tulajdonított kommentárok nem tőle valók, csak ráakaszkodtak e jókora fára⁷³ - így mesterünk, a nagy JaBEC⁷⁴ *Éc Avot*-jának (Családfa) bevezetésében. A könyvében másutt is élesen kérdőre vonja azokat, akik váltig állítják, hogy az Avot Rasi-kommentárja valóban Rasitól származik. Szerény véleményem szerint, minthogy mesterünk, a *Turim* (Rendek)⁷⁵ szerzője Orah Hajim 242. §-ban, valamint a Toszafot [szerzőinek] kézíratos Tóra-kommentárjában⁷⁶ Rasinak tulajdonítják e kommentárt, csakúgy mint RaSbaC⁷⁷ - az egyik utolsó a *Risonim* közül - a maga kommentárjában; hasonlóan R. Smuél Uceda - aki mesterünk, az ARI egyik fiatal oroszlánja⁷⁸ volt annak életében - a *Midras Smuél* című könyvében az égi támogatást is élvezvén, Rasit tekinti szerzőnek: nos, mindezek alapján világos, hogy ez így is van.⁷⁹ A Krónikák könyvét illetően azonban nem ez a helyzet, ahogyan azt fentebb már megírtuk. Téved a *Salselet ha-Kabbala* (A hagyomány láncolata),⁸⁰ mikor Rasit véli szerzőnek, olyan rabbik szavaira építve, akik szerinte Rasi kortársai voltak.⁸¹ Még különösebb ez a *Széder ha-Dorot* (A nemzedékek rendje) szerzőjénél, aki többször is követi őt ebben, annak ellenére, hogy a 177. lap tetején ő maga is megjegyzi, hogy a Királyok II. könyve 23. fejelet 14. versénél az [állítólagos] Rasi kommentár magának Rasinak a magyarázatát idézi - míg másutt, az 52. lap b és az 53. lap c hasábján például, a *Salselet ha-Kabbala* álláspontja mellett kardoskodik.

A *Midras* [Berésit Rabbá]-hoz írt Rasi-kommentár, ami az *Or ha-Székel* (Az értelem fénye) című könyvben⁸² lett kinyomtatva, balra tőle R. Avraham ben Aser magyarázatával, jelenleg nem elérhető számmomra, hogy áttanulmányozhatnám; annyi azonban szinte bizonyosnak tűnik előttem, hogy R. Avraham ben Aser szent Mesterünk [ti. J. Karo] tanítványa volt - mint fentebb írtuk -, és minthogy abban a nemzedékben Cfát (Száfed) szent városa - épüljön föl és erősíttessék meg!⁸³ - az élők földjén⁸⁴ szentekkel népesült be, bizvást elfogadhatjuk Rasit a kommentár szerzőjének.⁸⁵ Lásd még az "alef" betűs résznél.⁸⁶

⁷³Vö. Peszahim 112a, jótanács a mások tekintélye után nyújtózkodóknak: "(...) ha megfulladni akarsz, legalább nagy fára akaszd magad."

⁷⁴Jakov ben Cvi, ismert nevén Jakov Emden (1697-1776) altonai rabbi.

⁷⁵Másik használatos címe: *Arbaa Turim* (Négy rend); R. Jakov ben Aser halakhikus kódexe (lásd a 45. jegyzetet).

⁷⁶Könyvének bibliográfiai részében, a *Daat Zekénim* (Öregek véleménye) című, a toszafistáknak tulajdonított és Azulai előtt nyomtatásban is ismert Tóra-kommentárról szóló cikkben szerzőnk azt írja, hogy még két különböző, a toszafistáktól származó kézíratos Tóra-kommentárról tud, melyek feljegyzései szerint különböznek az akkortájt (1783) kinyomtatott műtől. (Ld. még Kasher - Mandelbaum, op. cit., p. 66, 565.)

⁷⁷R. Simon ben Cemah Duran (1361-1444) algéri rabbi.

⁷⁸A Tórából (Gn. 49,9; Dt. 33,22) kölcsönzött kifejezéssel és szójátékkal; egyik kiváló tanítványa volt a nagy kabbalista R. Jichak Luriának (1534-1572), kinek epithetonja lett: *ha-ARI*, vagyis "az Oroszlán".

⁷⁹Az igazi Rasi-féle Avot-kommentárt M. M. Kasher adta ki. (Ld. Kasher - Mandelbaum, op. cit., p. 309.)

⁸⁰Hagyománytörténeti munka, szerzője az itáliai Gedalja ibn Jahja (1515-1587). Először megjelent: Velence, 1587.

⁸¹Összefüggésbe hozva Rasi megjegyzését ad II Krón. 35,25 a francia zsidók elszenvetde csapásokkal 1140 körül.

⁸²Velence, 1568.

⁸³Num. 21,27.

⁸⁴Ez. 32,23-27, stb.

⁸⁵A ma elfogadott nézet szerint nem Rasi a szerző, de a valódi szerző kiléte vitatott. Ld. Kasher - Mandelbaum, op. cit., p. 85; *Ber. Rabba*, ed. Theodor - Albeck (Jerusalem, 1965), vol. 3, pp. 132-133.

⁸⁶"*Or ha-Székel*" címszó alatt, a bibliográfiai részben.

A *Misné Lehem* (Másodkenyér)⁸⁷ ismert szerzője szerint ezenkívül a Taanit-kommentár nem Rasitól való. Amennyiben így volna, elesnék az a nehézség, melyet felemlíteni bátorkodtam a jelen könyv 3b oldalán,⁸⁸ valamint *Ros David* (Dávid feje) című könyvecskémben⁸⁹ a 127. lap d hasábján "*Pinhasz*" betiszakaszához, Rasi Taanit 24b oldalán található magyarázatával kapcsolatban, összevetvén ezt azzal, amit [Hullin traktátusának 10.] "*Ha-zeroa*" kezdetű fejezetében ír. További megfontolásra van szükség [ezzel kapcsolatban].

Idő múltával azonban láttam, hogy R. Jesaja,⁹⁰ RITbA,⁹¹ illetve R. Becalél⁹² Taanithoz írt magyarázataiból egyértelműen kitűnik, hogy a Rasi neve alatt ismert Taanit-kommentár bizonyosan tőle való, bár a sok másolás folytán számos frászhiba csúszott bele - mint azt megírtam *Petah Énajim* (Szemrés) című munkámban, Taanit 24. lapjához.⁹³

RASI MAGYARÁZÓ, NEM DÖNTÉSHOZÓ

Rasi illetően egy igen régi kéziratban⁹⁴ ezt találtam: "Minden magyarázó művek közül pedig a legkiválóbbak mesterünk, R. Slómo bar Jichak kommentárjai. Ha sokan támadják is,⁹⁵ [kellően] fel van fegyverezve, és válaszai mindig világosak az értelmesek számára.⁹⁶ Valódi mélységét csak kevesen fogják föl, mert egyetlen szavával sokszor problémák garmadját oldja meg - kifejezett gyakorlati döntésre azonban nem törekedett."

Ez utóbbival, ti. hogy a mester kerülte a halákhikus döntést, egybeesik az, amit RaDbAZ⁹⁷ responsumai között, I. rész, 109. § olvashatunk, aki azt írja: "(...) van egy nagy szabály, nevezetesen hogy Rasi magyarázó, nem pedig döntnök, és ezért inkább a híres döntéshozókra kell támaszkodni..." A *Bét Jozsef* szerzője is azt írja, Orach Hajim 10. §, hogy Rasi kommentátor, és nem döntnök. Nincs okunk ezen megütközni, mondván: Ki szárnyalhatná túl Rasit, hogyan írhatja RaDbAZ és R. Jozsef Karo, hogy inkább a döntnökkökre kell támaszkodnunk? - hisz figyelembe kell vennünk:⁹⁸ épp a fentebbi idézet szerzője mondja, hogy Rasi nem törekedett döntéseket hozni. Megnyugodhatunk, hisz hagyományuk volt arról, hogy Rasi mindenekelőtt magyarázó akart lenni, nem döntnök, és így teljesen rendjénvaló, amit RaDbAZ és R. Jozsef Karo mondanak.

A Talmud a "*Jes nohalin*" [kezdetű] fejezetben⁹⁹ világosan megmondja: "R. Aszi R.

⁸⁷R. Jakov Emden, lásd 74. jegyz. Pótlások Misna-kommentárjához, Altona, 1768.

⁸⁸"Eliezer bar Natan" címszó alatt.

⁸⁹Tóra-kommentár, Livorno, 1776.

⁹⁰Id. Jesaja di Trani: itáliai tudós volt a 13. század első felében.

⁹¹R. Jom Tov ben Avraham (kb. 1250-1330) spanyolországi talmudtudós.

⁹²R. Becalél Askenazi 16. századi szentföldi és egyiptomi rabbi, a *Sita Mekubbecet* szerzője.

⁹³Lásd L. Zunz, *Die gottesdienstlichen Vorträge der Juden...* (Frankfurt a.M., 1892), Bev., p. XVI; Kasher - Mandelbaum, op. cit., p. 225. Itt említjük meg, hogy a standard Talmudkiadásokban szereplő Mo'ed Katan-kommentár sem Rasitól való. Az igazít publikálta A. Kupfer (Jerusalem, 1961). (Lásd még *Tarbiz* 51 {1982}, pp. 421-424.) A Horajot-kommentár is vitatott. Lásd Kasher - Mandelbaum, op. cit., pp. 235-236, 306, 602; Avineri op. cit., pp. 55-57.

⁹⁴Menahem Meiri (1249-1316) provençe-i talmudtudós *Bét ha-Behira* című művében; lásd A. Neubauer, ed., *Medieval Jewish Chronicles*, II (Oxford, 1895), p. 228. (Wellesz Gyula jegyzete, op. cit., p. 163.)

⁹⁵Ps. 56,3.

⁹⁶Péld. 8,9.

⁹⁷R. David ben Avi Zimra (1479-1573).

⁹⁸Péld. 4,25.

⁹⁹Bava Batra VIII, 130b.

Johanantól kérdezte: Ha mesterünk azt mondja: Ez és ez a halákha, vajon dönthetünk-e ennek alapján konkrét esetben? Mire az így válaszolt: Csakis akkor kövessétek azt a gyakorlatban, ha így mondom: Ez a gyakorlati halákha." Erre gondol Mesterünk [Karo], RaDBAZ és a fent idézett szerző, akik szerint Rasi magyarázója a halakhának, de nem törekszik megállapítani a gyakorlati halákhát, mint ahogyan azt RIF vagy RaMbaM és az egyéb halákhikus kompendiumok szerzői teszik, hivatkozási alapot nyújtván ezzel a közési jogszolgáltatáshoz. Ez semmiképpen sem valamifajta fogyatékoság vagy hiányosság Rasi esetében, hisz őt nem ilyen gyakorlati célok vezérelték. Ahol azonban Rasi a kommentárjában a gyakorlati döntésre is kitér, ott szavának természetesen ugyanolyan súlya van, mint a legnagyobb döntnökök [szavának] - ahogyan azt már másutt is kifejtettem. A *Halakhot Ketannot-ból* (Kis törvénytár),¹⁰⁰ II. rész, 117. § és a *Bét David* (Dávid háza) című könyvből¹⁰¹, Hosen Mispát 5. fej. "ka" §, látható, hogy van eltérő vélemény is ezzel kapcsolatban; így például a *Maadané Melekh* (Királyi csemegék),¹⁰² Hilkhót Cicit 61. § vitatkozik R. Jozsef Karoval, mondván, hogy [Rasi] a legkevésbé sem csupán magyarázója a talmudi okfejtéseknek, még ha ő maga nem is a gyakorlati halákha szempontját tartja szem előtt, és ügyet sem vet a gyakorlati konzekvenciákra. Nézetem szerint persze Mesterünk, [Karo] is mindössze azt hangsúlyozza, hogy Rasi szavai az elméleti, és nem a gyakorlati halákhára irányulnak. R. Johanan fent idézett szavai is csupán azt jelzik, hogy egy adott pillanatban megfogalmazott elvi álláspontját nem akarja a [konkrét eset] továbbgondolásával gyakorlati döntésre vinni. Rasinál is ez a helyzet, nem a gyakorlati döntést célozza; ahol azonban a gyakorlati döntésre is kitér... stb. R. ManlaH¹⁰³ a *Halakhot Ketannot*-ban, I. rész 182. §, megjegyzi, hogy Izrael földjén és az arab országokban nem pártolhatnak el [a gyakorlati halákhában] a RaMbaMtól vagy Mesterünkötől, legkevésbé pedig Rasi [a gyakorlat szempontjából releváns] magyarázataitól.

A TÓRA VONZÓVÁ LETT SZAVAI NYOMÁN

RabaN¹⁰⁴ írja a 36a oldalon, 107. §, Rasiról: Ajkai tudást öriztek; a Tóra vonzóvá lett, megújult és érthetővé vált a szavai nyomán. Igaz tanítás hangzott szájából, békében és egyenességben járt; egy harmadik pillért állított¹⁰⁵ a világnak, naggyá és dicsővé tette a Tant.¹⁰⁶

RITBa a magyarázataiban helyenként, ahol vitatkozik Rasival, teljes néven nevezi őt.¹⁰⁷

¹⁰⁰R. Jakov Hagiz (1620-1674) döntvénygyűjteménye.

¹⁰¹Jozsef David (1662-1736) szaloniki rabbi halákhikus észrevételei és döntvényei (Szaloniki, 1740-1746).

¹⁰²Jom Tov Lipmann Heller (1579-1654) morvaországi rabbi, híres Misna-komentátor műve (Prága, 1619-1628).

¹⁰³Mose ibn Jakov Hagiz. 1704-ben ő publikálta apja, Jakov Hagiz említett döntvénygyűjteményét.

¹⁰⁴R. Eliezer ben Natan (12. század) Mainzból. A könyv címe *Széfér ha-RabaN*, másképp: *Even ha-Ézer*.

¹⁰⁵Talán nem általában a Tóra megerősítésére gondol (vö. Avot., II,1), mint például Wellesz Gyula véli (op. cit., p. 140), hanem a Rasi-féle Talmud-kommentárra mint a szóbeli tannak a Misna és a Gemara mellett harmadik pillérére (Graetz - Rabbinowitz, op. cit., p. 88).

¹⁰⁶Jes. 42,21.

¹⁰⁷Lehetséges, hogy ott nem Rasiról, hanem R. Tam egy hasonló nevű tanítványáról van szó; lásd Krengel megjegyzését *Sém ha-Gedolim* -kiadásában, ad loc. és Urbach op. cit. p. 137.

1. szám (1988. december)

Ephraim E. Urbach, "Akadémiai kutatás és vallási tudomány"
Scheiber Sándor, "Tudományos feladataink" (20.- Ft)

2. szám (1990. február)

Éliás József, "Talán kulcs Raoul Wallenberg tragédiájának megértéséhez" (10.- Ft)

3. szám (1990. december)

Telegdi Zsigmond, "A magyar nyelvtanítás kezdetei és a héber grammatika" (Bacher Vilmos Emlékelőadás, 1989) (20.- Ft)

4. szám (1992. március)

Frigyesi Judit, "Lebegő ritmus: A kelet-európai zsidóság különös zenei stílusa" (30.- Ft)

5. szám (1992. április)

Meir Ayali, "A kételkedő talmudista. Elisa ben Abuja a Paradicsomkertben" (30.- Ft)

6. szám (1992. június)

Vermes Géza, "A holt-tengeri tekercsek: Negyven év után" (30.- Ft)

7. szám (1992. december)

Schweitzer József, "Szfárdok Magyarországon és Erdélyben" (Bacher Vilmos Emlékelőadás, 1992) (30.- Ft)

Az MTA Judaisztikai Kutatócsoport kiadványai
/ Center of Jewish Studies at the Hungarian Academy of Sciences. Publications

Hungaria Judaica

1

Gazda Anikó, *Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon. Térképek, rajzok, adatok* (1991) (244 old., 69 térkép, 122 zsinagóga alaprajza, 90 egyéb építészeti rajz stb.) (Angol és héber kivonattal) (450.- Ft)

2.

Haraszi György, *Magyar zsidó levéltári repertórium, I: Hazai levéltárak zsidó vonatkozású anyagának áttekintése a kiadott levéltári segédletek alapján* (1993) (Két kötetben) (746 old.) (Angol kivonattal) (650.- Ft)

Tartalom

- Chaim Pearl, Rasi élete. Legendák és valóság egy nagy tudós életrajzaiban ... 3
Engel Tevan István, Epizódok Rasi legendás életrajzából (12 + 1 rajz)
Turán Tamás, Rasi művei a régi zsidó tudományban ... 17
Hajim Jozsef David Azulai, Rasi ... 19
-

Kiadja az MTA Judaisztikai Kutatócsoport
Budapest, V., Pesti B. u. / Piarista köz 1
Levélcím: Budapest, P.O.Box 107, H-1364
Fax no.: (361) 266-3868
Szerkesztette, és felelős kiadó: Dr. Komoróczy Géza
ISSN 0239-1007 ELTE 93093
A címlapon Engel Tevan István rajza